

Міністерство освіти і науки України

**ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»**

Факультет історії, політології і міжнародних відносин

І. С. Монолатій

**СОЦІОЛОГІЯ
ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ**

*Навчально-методичний посібник
для студентів спеціальності «політологія»
(освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр»)*

Івано-Франківськ
2019

ББК: 66.62 (4Укр)

УДК: 329.1/.6

М – 77

Соціологія політичних партій: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «політологія» (освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр») / Монолатій Іван Сергійович (укл.). – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. – 46 с.

Укладач:

Монолатій І. С., доктор політичних наук, професор кафедри політології Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Рецензенти:

Бортніков В. І., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Міщук М.Б., кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних інститутів та процесів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Навчально-методичний посібник з курсу «Соціологія політичних партій» містить пояснювальну записку, тематичну структуру курсу, перелік питань, які розглядаються у рамках лекційних та семінарських занять, основні поняття, перелік доповідей та повідомлень, програмові вимоги, рекомендовану основну та додаткову літературу, термінологічний словник.

© Монолатій І.С., 2019.

© ПНУ ім. В. Стефаника, 2019.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Аналізуючи реалії сучасного світу, динаміку і передумови процесів, що в ньому відбуваються, рідко хто наважиться залишити поза увагою проблеми пов'язані із діяльністю політичних партій. Неминуче позначиться це на глибині та достовірності аналізу соціально-політичних явищ.

У більшості сучасних держав існування та діяльність політичних партій представляє собою загально визнану норму, трактується як невід'ємний атрибут демократичного способу здійснення влади. Саме вони уможливають залучення широких верств населення до участі у політичному процесі, проведення конкурентних виборів, функціонування організованої політичної опозиції. Демократія без політичних партій не є дієздатною. Ефективність демократичних інститутів та політична стабільність суспільства великою мірою залежать від типу партійної системи, яка утвердилась в даній країні, її узгодженістю з соціокультурними та економічними умовами, політичною традицією народу.

Особливе місце займають політичні партії в переломні періоди суспільного розвитку. Це підтверджується досвідом трансформаційних процесів, які відбувалися в минулому столітті. В перехідні періоди як в країнах Європи, так і в країнах Азії, Африки і Латинської Америки процес консолідації демократичних сил заради майбутнього політичного розвитку був пов'язаний із діяльністю політичних партій.

Саме тому дослідження соціології політичних партій становить важливий напрям сучасних політичних наук. Однак факт широкого поширення та фундаментального значення політичних партій тим виразніше контрастує із значними труднощами, які можна виявити на шляху їх повного та адекватного вираження у політичній теорії. Визначення даної категорії, сьогодні більшою мірою носить нормативно-правовий ніж політологічний характер. Цей факт яскраво демонструє відставання політичної науки від реалій політичного життя. Адже у жодного іншого, настільки принципового і важливого, політичного інституту не знаходимо таких труднощів із проблемою їх утвердження та легітимності. Навряд чи в політичній теорії ми знайдемо ще таку політичну категорію, яка б зазнала такого одностайного несприйняття як це мало місце з політичними партіями. При чому це мало місце як в теологічних концепціях епохи раннього феодалізму так і зі сторони ранньоліберальних буржуазно-демократичних теорій. Рецедиви минулого мають місце і сьогодні.

Важливі зміни, які відбулися в політичному житті України, з проголошенням її незалежності, пов'язані також і з процесом її переходу від одно- до багатопартійності. Процес цей, не завжди простий, а часами і суперечливий, зумовив значний інтерес ряду вітчизняних дослідників до цього соціального феномену. Відтак наявність у суспільстві різноманітних політичних партій відображає той незаперечний факт, що люди від природи різні, мають різні інтереси. За умови парламентської, представницької

демократії політичні партії виступають носіями розмаїття ідей та підходів, політичного плюралізму.

Нормативний курс «Соціологія політичних партій» передбачає вивчення суті політичних партій, їх базових елементів та основних форм діяльності.

Вивчення студентами Факультету історії, політології і міжнародних відносин спеціальності «політологія» нормативного курсу «Соціологія політичних партій» обумовлено тим, що останнім часом події, що відбуваються на українській політичній арені викликають особливий інтерес. А що у цих умовах треба ясно представляти роль і місце партій у політичній системі, вивчення проблеми існування політичних партій у суспільстві, а також вплив їх на суспільство не втрачає своєї актуальності.

Головною метою курсу є формування уміння орієнтуватися у специфіці побудови, практичній діяльності політичних партій та функціонування партійних систем з метою підвищення рівня політичної компетентності та громадянської активності.

Завдання курсу:

- визначити теоретико-методологічний інструментарій партіології;
- дослідити організаційну будову політичних партій;
- визначити класифікацію політичних партій за організаційним критерієм;
- встановити фактори участі громадян в партійній діяльності;
- виявити проблемно-класову та ідеологічну орієнтацію політичних партій;
- проаналізувати сучасні підходи аналізу діяльності політичних партій;

Засвоївши курс «Соціологія політичних партій» студенти повинні:

Знати:

- форму та галузь застосування теорії політичних партій;
- різновиди партійного темпераменту та партійної діяльності;
- сучасні проблеми парламентської та позапарламентської діяльності партій;
- підходи до аналізу електоральної діяльності політичних партій;
- особливості інституціоналізації, легітимації та суспільного визнання політичних партій;
- фактори обмеження діяльності та делегалізації політичних партій;
- маркетингову стратегію партій;
- основні поняття і терміни курсу.

Уміти:

- володіти сучасною методологією аналізу політичних партій;
- визначати рівень членства в політичних партіях;
- аналізувати місце партій у владі; визначати урядовий статус партії;
- визначати суть та форми діяльності опозиційних партій;
- характеризувати проблемно-класову орієнтацію партій, політичний спектр та його конфігурацію;
- аналізувати зміст та функції партійних програм;
- аналізувати діяльність партій на основі досліджень масового виборця та експертних досліджень.

Навчально-методичний посібник містить анотований перелік лекційних та семінарських занять та програмові вимоги до курсу, які включають

основні теоретичні питання, що виносяться на обговорення та рекомендовані джерела і літературу, до них, яка дає змогу студентові самостійно підготуватись до заняття, а також теми рефератів і повідомлень, розрахованих на 10-15 хвилин. До планів семінарів подано і базовий понятійний апарат, на який слід звернути увагу в процесі підготовки до заняття з відповідної теми.

До посібника включено також програмові вимоги з курсу, які допоможуть студентам краще підготуватись до іспиту. Вона чітко підпорядкована науковій логіці викладу навчального матеріалу, спирається на дидактичні принципи, які забезпечують ефективно і систематизоване повторення і закріплення знань з даної дисципліни, які розглядаються у вищій школі.

Посібник розкриває практично всі питання навчальної програми з обсягу соціології політичних партій для вищої школи. Додатково висвітлюються питання, які пропущені у вже відомих програмах, але без яких неможливо усвідомити окремі важливі поняття політичної науки, закономірності, явища і процеси. Послідовність викладу впорядкована з метою узгодження її з логічними схемами, усталеними в політологічній науці. Питання теорії і практики політичних партій і партійних систем як в Україні, так і за кордоном упорядковані за найновішими підходами.

Видання допоможе студентам Інституту історії і політології спеціальності «політологія» компетентно і фахово підготуватися до заліку у вищому закладі освіти; до того ж він може стати добрим довідником для всіх хто цікавиться основами партології.

ТЕМАТИЧНА СТРУКТУРА КУРСУ

№ п/п	Тема заняття	Кількість годин
Лекційний курс		8
1.	Тема 1. <i>Вступна лекція.</i> Організаційна будова політичних партій. Класифікація політичних партій за організаційним критерієм.	2
2.	Тема 2. Місце партій у владі. Правлячі та опозиційні партії. Парламентська та позапарламентська діяльність партій.	2
3.	Тема 3. Електоральна діяльність політичних партій. Стратегія та тактика. Партійна програма.	2
4.	Тема 4. Аналіз діяльності політичних партій. <i>Заклучна лекція.</i>	2
Семінарські заняття		8
1.	Тема 1. Інституціоналізація політичних партій.	4
2.	Тема 2. Проблемно-класова та ідеологічна орієнтація політичних партій. Політичний спектр. Сім'ї політичних партій.	4

ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

Тема 1. Вступна лекція. Організаційна будова політичних партій. Класифікація політичних партій за організаційним критерієм.

Питання:

1. Організованість як базовий індикатор (елемент) політичної партії. Партологічна література про організаційну будову політичних партій.
2. Типи політичних партій. Класифікація партій за організаційним критерієм.
3. Внутріпартійна демократія та внутріпартійна олігархія.

Основні поняття:

Апарат, апаратна робота, американські партії, бар'єри (пороги) розвитку політичних партій, більшовицька партія, бюрократія, великі партії, виборча партія, відкрита (закрита) модель партії, вільний мандат, внутрішньопартійна демократія, домінуюча коаліція, елементи політичної партії, ефективна кількість партій, європейські партії, залізний закон олігархії, істотні (релевантні) партії, кадрові партії, квазіпартії, кланові партії, кокус, малі партії, маргінальні партії, масові партії, монопартія, назва політичної партії, народна партія, номенклатура, обмеження діяльності та делегалізація партій, організаційна інкапсуляція, організаційна структура партії, організаційні функції партії, організаційно сильні (слабкі) партії, організованість, партії фахового та територіального типу організації, партійна дисципліна, партійна еліта, партійна «машина», партійна символіка, партія-виборців, партія-громада, партія-держава, партія-комітет, партії-патронажу, партократія, політичні партії США, «порожня» організація політичних партій, посередня партія, правове регулювання організаційної побудови партій, рівень автономії партії, рівень інституалізації партії, рівень системності партії, ротація, свобода створення партій, соціально децентралізована партія, способи організації партій, старі партії, статут партії, субординація, сучасні партії, територіальна роздрібленість, територіальне проникнення, тип партії, типологія партій, тоталітарні партії, традиційні партії, транзитні партії, тривалість існування партії, унітарні партії, установчі збори, фаланга, фашистські партії, фюрер-партія, харизматичні партії, централізм, централізовані (децентралізовані) партії.

Література:

- Бебик В. М. Політологія: наука і навчальна дисципліна: Підручник / В.М. Бебик. – К., 2009. – С. 262–267.
- Бодуен Ж. Вступ до політології / Ж. Бодуен. – К., 1995. – С. 102–109.
- Васильев М. И. Партии, движения, политические силы / М. И. Васильев // Политические исследования. –1992. – № 5–6.

- Гантер Р., Даймонд Л. Виды политических партий: Новая типология / Р. Гантер, Л. Даймонд // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире: Сб. научн. тр. / Ред. и сост. Кулик А. Н., Мелешкина Е. Ю. – М.: РАН ИНИОН, 2006. – С. 54–61.
- Деттербек К. Картельные партии в Западной Европе? / К. Деттербек // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире: Сб. научн. тр. / Ред. и сост. Кулик А. Н., Мелешкина Е. Ю. – М.: РАН ИНИОН, 2006. – С. 45–54.
- Джанда К. Сравнение политических партий: исследования и теория / К. Джанда // Современная сравнительная политология. Хрестоматия. – М., 1997. – С. 105–109.
- Дюверже М. Политические партии. – М., 2000. – С. 45–107.
- Ишияма Дж. Т. Партии – приемницы коммунистических и организационное развитие партий в посткоммунистической политике / Дж. Т. Ишияма // Политические исследования. – 1999. – № 4. – С. 148–167.
- Кац Р., Мэйр П. Изменяющиеся модели партийной организации и партийной демократии: возникновение картельных партий / Р. Кац, П. Мэйр // Партии и выборы. Хрестоматия. – Ч. I. – М., 2004. – С. 7–13.
- Мейтус В. В., Мейтус В.Ю. Политическая партия: стратегия и управление. – К., 2004 / В. В. Мейтус, В.Ю. Мейтус. – С. 87–100, 287–289.
- Михельс Р. Социология политических партий в условиях демократии / Р. Михельс // Диалог. – 1990. – № 3. – С. 54–62.
- Моїсеєва А. Сучасні тенденції функціонування партійних організацій в Україні / А. Моїсеєва // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2009. – № 2. – С. 49–53.
- Нідермайєр О. Внутрішньопартійна демократія / О. Нідермайєр // Політичні партії в демократичному суспільстві / Видавці Й. Тезінг та В. Гофмайстер. – К., 1997. – С. 23–40.
- Обушний М. І. Партологія: навч. посібник / М. І. Обушний, М.В. Примуш, Ю. Р. Шведа. – К., 2006. – С. 173–184.
- Основи демократії / За заг. ред. А. Колодій. – К., 2002. – С. 338–345.
- Основи політичної науки: Курс лекцій за ред. Б. Кухти. Ч. 2: Політичні процеси, системи та інститути. – Львів, 1997. – С. 238–239.
- Погребенник О. Особливості регламентації організаційної структури політичних партій / О. Погребенник // Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації. – 2009. – № 1. – С. 46–52.
- Політологія / За наук. ред. А. Колодій. – К., 2000. – С. 210–216.
- Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів, 2005. – С. 61–80.
- Тезінг Й. Трансформація, демократія та політичні партії – завдання та призначення партій / Й. Тезінг // Політичні партії в демократичному суспільстві / Видавці Й. Тезінг та В. Гофмайстер. – К., 1997. – С. 7–22.
- Токвіль А. Про демократію в Америці / А. Токвіль. – К., 1999. – С. 150–155.
- Хімченко О.Г. Політичні партії і виборчий процес в умовах розбудови демократичного суспільства / О.Г. Хімченко. – К., 2006. – С. 50–67.

Юдин Ю. А. Политические партии и право в современном государстве / Ю.А. Юдин. – М.: Форум, 1998. – 288 с.

Тема 2. Місце партій у владі. Правлячі та опозиційні партії. Парламентська та позапарламентська діяльність партій.

Питання:

1. Місце партій у владі. Правлячі та опозиційні партії.
2. Партійні коаліції та коаліційна діяльність партій. Теорія коаліцій.
3. Парламентська та позапарламентська діяльність партій.

Основні поняття:

Адитивна коаліція, базові цінності правих та лівих політичних сил, бич, блок політичний, «болото», велика коаліція, виборча коаліція, вільний мандат, гнучкі партії, громадянська непогора, двостороння опозиція, дебати, депутат, депутатська етика, депутатське звернення, депутатський імунітет, депутатський корпус, депутатський мандат, депутатські групи (фракції), договір політичний, домінуюча коаліція, доповнюючі партії, екстремізм, етичні принципи партійної діяльності, законодавча ініціатива, імперативний мандат, імпічмент, ініціативні партії, кваліфікована більшість, коаліційне керівництво, коаліційний кабінет більшості, коаліційний кабінет меншості, коаліційний потенціал партії, коаліційний уряд, коаліційні партії, коаліційні переговори, коаліція, коаліція більшості, коаліція меншості, конституційна більшість, кулуари, легіслатура, лівий екстремізм, лівий тероризм, лобі, магічна формула, мала коаліція, мандат, мінімально виграшна коаліція, мінімально наближена коаліція, міністр без портфеля, місце партій в системі влади, надлишкова коаліція, непохитні партії, обструкція, опозиційна партія, опозиція, парламент, парламентаризм, парламентська більшість, парламентська коаліція, парламентська криза, парламентська опозиція, парламентські партії, партії внутрішнього походження, партії зовнішнього походження, партії протесту, партійна коаліція, погоджувальна рада депутатських груп (фракцій), позапарламентські партії, політика партії, політика уряду, політична ефективність партії, політичний страйк, потенціал керівництва, потенціал шантажу, правий екстремізм, правий тероризм, «правління партій», правляча партія, праворадикальні партії, праворадикальні партії нового типу, праворадикальні партії старого типу, «програмастика політичних партій», програмна стратегія, протест політичний, прямий мандат, радикалізм, реакційні партії, реакція політична, реваншизм, реваншистські партії, революційні партії, регламент, рейтингове голосування, репресії, реставрація, рівень системності партій, сесія, системні партії, союз політичний, спікер, співробітництво політичне, стабільне партійне керівництво, статус політичний, страйк, теорія коаліцій, теорія торгів, тіньовий кабінет, тип політичного режиму і партійне керівництво, типи партійного керівництва, угодовство, узгодженість, узурпація, урядова заява, урядова коаліція, урядова криза, урядовий статус партії, формування

уряду, фракційність, фракція, фронт політичний, функція керівництва, функція формування політичних цілей та завдань, функція опозиції.

Література:

- Бебик В. Політика і політична діяльність / В. Бебик // Політологічні читання. – 1994. – № 3. – С. 115–130.
- Бебик В. М. Депутатська діяльність очима виборців: оцінки, мотиви, настанови, очікування / В. М. Бебик // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 1.
- Бебик В. М. Політологія: наука і навчальна дисципліна: Підручник / В. М. Бебик. – К., 2009. – С. 256–262, 281–284.
- Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна / А. Білоус. – К., 1997. – С. 16–25.
- Ганжуров Ю. Парламентаризм як об'єкт електоральної комунікації / Ю. Ганжуров // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5. – С. 92–99.
- Голишев В. Коаліції партій у парламентах / В. Голишев // Політика і час. – 2003. – № 5. – С. 15–21.
- Голишев В. Феномен парламентської більшості / В. Голишев // Політика і час. – 2003. – № 3. – С. 3–10.
- Далтон Р. Структура политических связей / Р. Далтон // Партии и выборы. Хрестоматия. – Ч. I. – М., 2004. – С. 81–93.
- Даль Р. Політичні опозиції у західних демократіях / Р. Даль. – Харків, 2002.
- Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні / О. Дергачов // Політична думка. – 2002. – № 1.
- Джанда К. Сравнение политических партий: исследования и теория / К. Джанда // Современная сравнительная политология. Хрестоматия. – М., 1997. – С. 124–128.
- Дюверже М. Политические партии. – М., 2000. – С. 237–259, 392–423, 472–507.
- Забродіна К. Політична опозиція в західноєвропейських країнах (політологічний аналіз) / К. Забродіна // Політологічні та соціологічні студії. – Чернівці, 2000. – Т. 1. – С. 196–201.
- Коваленко А. Уряд та урядова діяльність як базовий елемент функціонування виконавчої влади / А. Коваленко // Нова політика. – 2001. – № 1. – С. 34–39.
- Лага В. Феномен «опозиційної ідеології» та «ідеології опозиційності» / В. Лага // Політичний менеджмент. – 2004. – № 2. – С. 91–100.
- Нижник Н. Р., Черленяк І. І. Впровадження моделі «парламентська більшість – коаліційний уряд»: аналіз проблеми / Н. Р. Нижник, Черленяк І. І. // Стратегічна панорама. – 2004. – № 4. – С. 54–60.
- Обушний М. І. Партологія: навч. посібник / М. І. Обушний, М. В. Примуш, Ю. Р. Шведа. – К., 2006. – С. 176–184.
- Оксак О. Відповідальність проти популізму: виборці, партії та уряд у демократичному суспільстві / О. Оксак // Нова політика. – 2000. – № 1. – С. 16–22.

- Основи політичної науки: Курс лекцій за ред. Б. Кухти. Ч. 2: Політичні процеси, системи та інститути. – Львів, 1997. – С. 239–248.
- Павленко Р. Опозиція: права і повноваження / Р. Павленко // Людина і політика. – 2002. – № 4. – С. 6–9.
- Павленко Р. Правовий статус опозиції / Р. Павленко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5(14). – С. 16–31.
- Попеску І. Партнерство більшості і меншості в перехідний період як гарант політичної стабільності / І. Попеску // Нова політика. – 1996. – № 4. – С. 9–11.
- Примуш М. Партії і партійні функції / М. Примуш // Віче. – 2002. – № 5. – С. 22–27.
- Примуш М. Політичні партії на виборах. Виборче законодавство як засіб організації партійної діяльності / М. Примуш // Віче. – 2003. – № 10. – С. 47–52.
- Сучасний виборчий PR / Кер. авт. кол. В.В. Лісничий. – К., 2004. – С. 151–156.
- Шаповал В. Зарубіжний парламентаризм / В. Шаповал. – К., 1993. – С. 75–83.
- Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем / Ю. Шведа. – Львів, 2004. – С. 193–200, 275–281.

Тема 3. Електоральна діяльність політичних партій. Стратегія та тактика. Партійна програма.

Питання:

1. Сутність електоральної діяльності політичних партій та її форми.
2. Стратегія та тактика партій. Специфіка формування іміджу партії.
3. Програми політичних партій. Партійні програми та урядова діяльність.

Основні поняття:

Агітація, адміністративний ресурс, активне виборче право, альтернативні вибори, балотування, блок партій, блок політичний, бюлетень, велика коаліція, вибори, виборці, виборча агітація, виборча географія (геометрія), виборча ідентичність партії, виборча інженерія, виборча кампанія, виборча коаліція, виборча система і багатопартійність, виборча система і партійна система, виборча стабільність, виборча стратегія партії, виборча функція партії, виборче право, виборчий блок, виборчий імідж партії, виборчий клієнтелізм, виборчий корпус, виборчий процес, виборчий ринок, виборщики, види партійних стратегій, висування кандидатів, відбір кандидатів, гасло політичне, джеррімендерінг, електоральна ефективність партії, електоральна партія, електоральний успіх партії, електорат, електорат думки, електорат належності, загальне виборче право, загальнонародні партії популістського способу виборчої підтримки, законодавча влада, змагальницькі партії, кандидат у депутати, коаліційна стратегія, колективна стратегія ідеологічної поляризації, лозунг, маніпуляція, маркетингова стратегія партій, мітинг, мобілізація, негативне рекламування, непрямі вибори, номінація, обмежувальні партії, основні вибори, публік рілейшнз,

параметри виборчого ринку, партії масової мобілізації, партії репрезентації, партійна коаліція, партійна лояльність, партійна «машина», партійний бос, партія виборців, партія принципу, партія успіху, пасивне виборче право, підривні партії, платформа політична, політична відповідальність, політична ефективність партії, політичні партії – суб'єкти виборчого процесу, попередні вибори, потенційний електорат, правибори, праймеріз, проблемна орієнтація партії, проблемно-орієнтовані партії, програма партії, програмна стратегія, програмні партії, проміжні вибори, пропаганда, психологічна війна, рейтинг, ринок виборчого активізму, рівень аспірації партій, рівень ідентифікації виборців з політичною партією, рівень прагнень партії, рівень репрезентативності партії, сильна (слабка) виборча система, соціальне партнерство, соціологічний закон Дюверже, стиль політичний, стиль політичної конкуренції, стратегія і тактика політична, стратегія партії, структуризація голосів виборців, тактика партії, фокус звернення партій, формування виборчої програми, формування громадської думки, фреквенція, функції партійних програм, ценз, штаб.

Література:

- Афанасьев М. Поведение избирателей и электоральная политика / М. Афанасьев // Политические исследования. – 1995. – № 3. – С. 105–116.
- Бебик В. Воля виборців і виборча інженерія / В. Бебик // Політика і час. – 1993. – № 7. – С. 50–52.
- Голосов Г. В., Мелешкина Е. Ю. Политические партии и выборы / Г. В. Голосов, Е. Ю. Мелешкина. – СПб., 2001.
- Гофферберт Р., Клінгеманн Г-Д., Фолькенс А. Передвиборчі програми, урядові заяви та політична діяльність. Про «програматику політичних партій» / Р. Гофферберт, Г-Д. Клінгеманн, А. Фолькенс // Політичні партії в демократичному суспільстві / Видавці Й. Тезінг, В. Гофмайстер. – К., 1997. – С. 62–73.
- Джанда К. Сравнение политических партий: исследования и теория / К. Джанда // Современная сравнительная политология. Хрестоматия. – М., 1997. – С. 120–124.
- Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже. – М., 2000. – С. 428–449.
- Липсет С. М., Роккан С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей / С. М. Липсет, С. Роккан // Партии и выборы. Хрестоматия. – Ч. 1. – М., 2004. – С. 49–81.
- Малкин Е., Сучков Е. Основы избирательных технологий. Стратегия / Е. Малкин, Е. Сучков. – М., 1999.
- Мелешкина Е. Ю. Исследования электорального поведения: Теоретические модели и проблемы их применения / Е. Ю. Мелешкина // Партии и выборы. Хрестоматия. Ч. 1. – М., 2004. – С. 104–123.
- Мерло П. Электоральная практика, права человека и общественное доверие к демократической системе / П. Мерло // Политические исследования. – 1995. – № 4. – С. 123–130.

- Обушний М. І. Партологія: навч. посібник / М. І. Обушний, М.В. Примуш, Ю. Р. Шведа. – К., 2006. – С. 252–258, 289–311.
- Осика Г. О., Примуш М. В. Політичні партії у виборчому процесі / Г.О. Осика, М.В. Примуш // Трибуна. – 2004. – № 9–10. – С. 26–27.
- Примуш М. Політичні партії та виборчий процес / М. Примуш // Право України. – 2001. – № 3. – С. 124–143.
- Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів, 2005. – С. 90–132.
- Сучасний виборчий PR / Кер. авт. кол. В.Лісничий. – К., 2004. – С. 229–234.
- Шведа Ю. Відносини виборців і політичних партій як предмет наукового аналізу // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2 (29). – С. 19–33.
- Шеркович Ю. Психология избирателя. Что нужно знать политикам? // Народный депутат. – 1991. – № 18.
- Шиманова О. Коаліція як різновид між партійної комунікації у міжвиборчий період // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. – Вип. 9. – Ужгород, 2008. – С. 180–184.

Тема 4. Аналіз діяльності політичних партій. Заключна лекція.

Питання:

1. Аналіз діяльності політичних партій на основі досліджень масового виборця.
2. Аналіз діяльності політичних партій на основі експертних досліджень.
3. Аналіз елементів партійної системи.

Основні поняття:

Індекс агрегації, індекс ефективної кількості партій, індекс поляризації, індекс урядової відповідальності, індекс урядової істотності, індекс урядової участі, індекс фракційності, проект Джанди.

Література:

- Сытин А. Г. Политическая социология Мориса Дюверже / А.Г. Сытин // Социально-политические науки. – 1990. – № 12.
- Громова Р. Г. Анализ причин выбора респондентами политических партий / Р.Г. Громова // Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения. – М., 1996. – № 3. – С. 16–19.
- Джанда К. Сравнение политических партий: Исследования и теория // Голосов Г.В., Галкина Л. А. Современная сравнительная политология: Хрестоматия. – М., 1997. – С. 84–143.
- Кулик А. Н. Сравнительный анализ в партологии: проект К. Джанды / А.Н. Кулик // Политические исследования. – 1993. – № 1.
- Матвиенко В.Я. Социологический анализ в политике / В.Я. Матвиенко. – К., 1995.

- Мелешкина Е. Ю. Исследования электорального поведения: Теоретические модели и проблемы их применения / Е.Ю. Мелешкина // Партии и выборы. Хрестоматия. – Ч.1. – М., 2004. – С. 104–123.
- Недюха М., Михайлич О. Ідеологія як критерій класифікації політичних партій / М. Недюха, О. Михайлич // Політичний менеджмент. – 2006. – № 2(17). – С. 45–53.
- Основи політичної науки: Курс лекцій за ред. Б. Кухти. Ч. 2: Політичні процеси, системи та інститути. – Львів, 1997. – С. 248–249.
- Примуш М. Структуризація політичних партій та партійних систем / М. Примуш // Політологічний вісник. – К., 2000. – С. 18–28.
- Пушкарева Г. В. Партии и партийные системы: концепция М. Дюверже / Г.В. Пушкарева // Социально-политический журнал. – 1993. – № 9–10.
- Сартори Дж. Партии и партийные системы: Рамки анализа / Дж. Сартори // Партии и выборы. Хрестоматия. – Ч.1. – М., 2004. – С. 104–123.
- Шведа Ю. Методологічні застереження Дж.Сарторі щодо аналізу партійних систем / Ю. Шведа // Нова політика. – 1998. – № 5.
- Шведа Ю. Соціологія партійних систем Моріса Дюверже // Нова політика. – 1996. – № 4–5.
- Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем / Ю. Шведа. – Львів, 2004. – С. 494–509.
- Экспертные оценки в социологических исследованиях / Отв. ред. С.Б.Крымский. – К., 1990.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Тема 1. Інституціоналізація політичних партій.

План:

1. Інституціоналізація, легітимація та суспільне визнання (лояльність) політичних партій.
2. Правова інституціоналізація політичних партій.

Доповіді та повідомлення:

1. Обмеження діяльності та делегалізація політичних партій.
2. Легітимація партій.

Основні поняття:

Бар'єри розвитку політичних партій, ерозія політичної лояльності, етапи історичного розвитку партій, ефективна кількість партій, заборона на професії, індекс ефективної кількості партій, історична еволюція законодавства про політичні партії, істотні партії, кількість партій, кланові партії, класові партії, клерикальні партії, клієнтельські партії, конфесійні партії, легальні партії, легітимація, легітимація зверху, легітимація знизу, легітимація партій, лояльність, маргіналізація політичних партій, мусульманські партії, надлишок істотності, назва політичної партії, неістотні партії, об'єктивна інституціоналізація партій, обмеження діяльності та делегалізація партій, олігархічні партії, партії з високим рівнем репрезентативності, партії з зовнішньою (внутрішньою) легітимацією, партійна символіка, політичні інститути, пороги розвитку політичних партій, права політичних партій, протестантські партії, релевантна партія, релігійні партії, рівень автономії партії, рівень інституціоналізації партії, рівень репрезентативності партії, родові партії, світські партії, свобода об'єднань, свобода створення партій, свободи політичні, складові генетичної моделі походження партій, суб'єктивна інституціоналізація партії, тест репрезентативності, традиційна клієнтела, тривалість існування партії, узгодженість.

Література:

Основна:

Джанда К. Сравнение политических партий: исследования и теория / К. Джанда // Современная сравнительная политология. Хрестоматия. – М., 1997. – С. 94–97.

- Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права. Матеріали Венеціанської Комісії, органів Ради: пер. з англ. / За ред. Ю. Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. – К., 2009. – С. 290–307, 320–330, 367–379.
- Мухаев Р. Т. Политология. Хрестоматия / Р.Т. Мухаев. – М., 2000. – С. 473–475.
- Обушний М. І. Партологія: навч. посібник / М. І. Обушний, М.В. Примуш, Ю. Р. Шведа. – К., 2006. – С. 217–269.
- Основи політичної науки: Курс лекцій за ред. Б. Кухти. Ч. 2: Політичні процеси, системи та інститути. – Львів, 1997. – С. 231–239.
- Примуш М. В. Політико-правове регулювання діяльності політичних партій / М.В. Примуш. – Донецьк, 2001.
- Романюк А., Шведа Ю., Шумельда О. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа, О. Шумельда. – Львів, 2003. – С. 6–23.
- Смирнов В. В., Юдин Ю. А. Политические партии и право в современном государстве / В.В. Смирнов, Ю.А. Юдин // Государство и право. – 2000. – № 3. – С. 119–121.
- Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем / Ю. Шведа. – Львів, 2004. – С. 200–233.

Додаткова:

- Бабій С. І. До проблеми правової інституалізації політичних партій / С.І. Бабій // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць. – Одеса, 1999. – Вип. 7. – С. 282–286.
- Гаденіус Е. Тривалість демократії: інституційні чинники на противагу соціоекономічним / Е. Гаденіус // Визначення і вимірювання демократії / За ред. Д. Бітема. – Львів, 2005. – С. 94–129.
- Голосов В. В. Форматы партийных систем в новых демократиях: институциональные факторы неустойчивости и фрагментации / В.В. Голосов // Политические исследования. – 1998. – № 1.
- Дунаєва Л. Н. Інституціональні фактори формування та розвитку партійних систем / Л.Н. Дунаєва // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Вип 8. – К., 2000. – С. 468–472.
- Марченко Г. И. Политические институты и общественные движения / Г.И. Марченко. – М., 1991.
- Мельниченко В. Політичні партії на правовій орбіті / В. Мельниченко // Віче. – 1996. – № 12. – С. 50–58.
- Общественно-политические институты и движения: проблемы теории и истории. – М., 1991.
- Петро Н. Путь к многопартийности и законность / Н. Петро // Общественные науки и современность. – 1992. – № 3.
- Примуш М. Політичні партії як правовий інститут / М. Примуш // Нова політика. – 2000. – № 5. – С. 32–36.
- Примуш М. Правова інституалізація політичних партій / М. Примуш // Нова політика. – 1999. – № 6.

Примуш М. Інституційні та партійні системи / М. Примуш // Віче. – 2003. – № 4. – С. 28–32.

Юдин Ю. А. Институализация политических партий в странах капиталистической ориентации / Ю.А. Юдин // Партии в политической системе: Сборник статей. – М., 1983.

Юдин Ю. А. Политические партии и право в современном государстве / Ю.А. Юдин. – М., 1998. – 288 с.

Тема 2. Проблемно-класова та ідеологічна орієнтація політичних партій. Політичний спектр. Сім'ї політичних партій.

План:

1. Проблемно-класова орієнтація партій.
2. Політичний спектр та його конфігурація.
3. Ідеологічна орієнтація політичних партій.
4. Сім'ї політичних партій.

Доповіди та повідомлення:

1. «Кінець ідеології» та партії «нової політики».
2. Популізм та популістські партії.
3. Політичні групи Європарламенту.
4. Сім'ї політичних партій Європарламенту.

Основні поняття:

Аграрні партії, альтернативні рухи, базові цінності правих та лівих політичних сил, «болото», буржуазні партії, гомогенні партії, деідеологізація, догматизм, загальнонародні партії, ідеологічна гегемоністська партія, ідеологічна дистанція, ідеологічна партійна система, ідеологічні партії, ідеологічно децентралізовані партії, ідеологія, ідеологія радикальних політичних об'єднань, індекс поляризації, кінець ідеології, конфесійні партії, лейбористські партії, ліберальні партії, ліві, ліві партії, ліво-права шкала, лівоцентристські партії, недоктринні партії, нетрадиційні партії, нові ліві, нові праві, малі ліві партії, маргіналізація політичних партій, маргінальні партії, ортодокс, парадигма, партії лівого центру, партії нової політики, партії правого центру, партії центру, платформа політична, політична ідеологія, політична патологія, політична позиція, політичні альтернативи, політичні групи Європарламенту, політичні переконання, популізм, популістські партії, політичний спектр, праві, праві партії, правоцентристські партії, прагматизм, прагматичні партії, проблемна орієнтація партій, проблемно-орієнтовані партії, програмні партії, пролетарські партії, протестантські партії, регіональні партії, релігійні партії, родина політичних партій, роль ідеології в діяльності партій, світоглядні партії, селянські партії, сепаратистські партії, сім'ї політичних партій Європарламенту, сім'я

політичних партій, соціал-демократичні партії, соціалістичні партії, соціальне партнерство, соціоекономічний (класовий) поділ, соціополітичні поділи, союз робітничого класу і селянства, старі праві, теорія конвергенції, типи політичних ідеологій, ультраліві партії, ультраправі партії, ультраправі партії нового типу, ультраправі партії старого типу, фанатизм політичний, фашистські партії, фермерські партії, фундаменталізм, функція політичної ідентифікації, християнські партії, християнсько-демократичні партії, центризм, центристські партії, чинний націоналізм.

Література:

Основна:

- Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна / А. Білоус. – К., 1997. – С. 16–25.
- Джанда К. Сравнение политических партий: исследования и теория / К. Джанда // Современная сравнительная политология. Хрестоматия. – М., 1997. – С. 97–105.
- Обушний М. І. Партологія: навч. посібник / М. І. Обушний, М.В. Примуш, Ю. Р. Шведа. – К., 2006. – С. 110–173.
- Основи демократії / За заг. Ред. А. Колодій. – К., 2002. – С. 338–341.
- Основи політичної науки: Курс лекцій за ред. Б. Кухти. Ч. 3: Політична свідомість і культура. – Львів, 1998. – С. 67–106.
- Политическая социология: Учебник для вузов / Под ред. Ж. Т. Тощенко. – М., 2002. – С. 190–199.
- Політологія / За наук. ред. А. Колодій. – К., 2000. – С. 210–216, 275–306.
- Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів, 2005. – С. 195–218.
- Сучасний виборчий PR / Кер. авт. кол. В. В. Лісничий. – К., 2004. – С. 167–176.
- Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем / Ю. Шведа. – Львів, 2004. – С. 167–180, 339–385.
- Шляхтун П. П. Політологія / П.П. Шляхтун. – К., 2002. – С. 332–333, 540–566.

Додаткова:

- Барыгин И. Н. Социальная база движений крайне правых в Западной Европе / И.Н. Барыгин. – Л., 1990.
- Бланк В.Г. «Старый» и «новый» фашизм / В.Г. Бланк. – М., 1982.
- Волинський А. Ідеологічна структуризація суспільно-політичних інтересів / А. Волинський // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5. – С. 71–81.
- Выдрин Д. Технология популизма. Опыт анализа политических уловок / Д. Выдрин // Диалог. – 1990. – № 13. – С. 37–39.
- Гаджиев К. С. Консерватизм: современные интерпретации / К.С. Гаджиев. – М., 1990.
- Колодій А. Політичний спектр: про деякі критерії «лівих» і «правих» політичних рухів у посттоталітарних суспільствах / А. Колодій // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 9–10. – С. 3–24.

- Лага В. Феномени «опозиційної ідеології» та «ідеології опозиційності» / В. Лага // Політичний менеджмент. – 2004. – № 2. – С. 91–100.
- Липсет С. М. Третього пути не существует (перспективы левых движений) / С.М. Липсет // Политические исследования. – 1991. – № 5–6.
- Матц У. Идеология как детерминанта политики в эпоху модернизма / У. Матц // Политические исследования. – 1992. – № 1–2.
- Махненко М. Ліві, праві, центр. Інтереси і наміри / М. Махненко // Віче. – 1997. – № 11. – С.106–115.
- Мигул І. Політичні ідеології. Порівняльний аналіз / І. Мигул. – К., 1997.
- Миклащук І. М. Проблема становлення ідеологій у програмовій і практичній діяльності українських політичних партій / І.М. Миклащук // Віче. – 2007. – № 12. – С. 21–23.
- Недюха М., Михайлич О. Ідеологія як критерій класифікації політичних партій / М. Недюха, О. Михайлич // Політичний менеджмент. – 2006. – № 2(17). – С. 45–53.
- Остренко Є. Проблема співвідношення політичної еліти та політичного класу / Є. Остренко // Освіта регіону. – 2008. – № 1–2. – С. 38–42.
- Соловьев А. И. Политическая идеология: логика исторической эволюции / А.И. Соловьев // Политические исследования. – 2001. – № 2.
- Танчер В. Політичні партії у світлі «ситуації постмодерну» / В. Танчер, О. Карась, О. Кучеренко. – К., 1997.
- Шведа Ю. Ідеологічні особливості партійної системи України / Ю. Шведа // Українські варіанти. – 1997. – № 1. – С. 20–28.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАКЛЮЧНОГО ПИСЬМОВОГО ТЕСТУВАННЯ

1. Соціологія політичних партій як галузь політології.
2. Теоретико-методологічний інструментарій партіології.
3. Соціо-політичні поділи – основа формування сучасних партій.
4. Організованість як базовий індикатор (елемент) політичної партії.
5. Типи політичних партій. Класифікація партій за організаційним критерієм.
6. Внутріпартійна демократія та внутріпартійна олігархія.
7. Членство в партії та його типи. Вступ та вихід з партії.
8. Визначальні фактори участі громадян в партійній діяльності. Залученість та партійна лояльність.
9. Різновиди партійного темпераменту та партійної діяльності.
10. Основні принципи та методи керівництва партією.
11. Місце партій у владі. Правлячі та опозиційні партії.
12. Партійні коаліції та коаліційна діяльність партій. Теорія коаліцій.
13. Парламентська та позапарламентська діяльність партій.
14. Діяльність опозиційних партій: суть та форми.
15. Взаємини депутата з партійною фракцією.
16. Проблемно-класова орієнтація партій.
17. Політичний спектр та його конфігурація.
18. Ідеологічна орієнтація політичних партій.
19. Сім'ї політичних партій.
20. «Кінець ідеології» та партії «нової політики».
21. Сутність електоральної діяльності політичних партій та її форми.
22. Стратегія та тактика партій. Специфіка формування іміджу партії.
23. Партійні програми та урядова діяльність. «Праграматика політичних партій».
24. Інституціоналізація, легітимація та суспільне визнання (лояльність) політичних партій.
25. Обмеження діяльності та делегалізація політичних партій.
26. Автономія фінансової бази політичних партій. Джерела фінансування політичних партій. Вплив системи фінансування політичних партій на розвиток демократії.
27. Правова регламентація фінансування політичних партій.
28. Аналіз діяльності політичних партій на основі досліджень масового виборця.
29. Аналіз діяльності політичних партій на основі експертних досліджень.
30. Аналіз елементів партійної системи.

Оцінка за предмет включає в себе рейтинг поточної успішності та результати заключного письмового тестування:

- 100 – 91 – А – «відмінно», – 5,
- 81 – 90 – В – «дуже добре» – 4,
- 71 – 80 – С – «добре» – 4,
- 61 – 70 – D – «задовільно» – 3,
- 51 – 60 – Е – «посередньо» – 3,
- 25 – 50 – FХ – «незадовільно» – 2,
- 0 – 24 – F – «незадовільно» (з повторним проходженням курсу) – 2.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

АНАЛІЗ ПОВЕДІНКИ ВИБОРЦІВ ІЗ ЗМІННИМИ ПРЕФЕРЕНЦІЯМИ. Один із методів у виборчій соціології, який пояснює результати виборів впливом на них позиції виборців із змінними преференціями. Важливе місце в даній концепції займає проблема з'ясування передумов у причин цього явища. З цього приводу існує кілька різних точок зору. Так, представники Мічиганської школи вважають, що нестабільні виборчі симпатії є зумовлені неоднорідним характером інформації. При цьому вказується на наступну закономірність: чим різноманітнішою є інформація тим вищою є імовірність зміни політичних симпатій (преференцій) виборцями. Більшість вчених, що вивчають дану проблему, роблять висновок, що рішення, які приймаються виборцями визначаються: а) певною економічною та політичною ситуацією в державі; б) можливостями особистої самореалізації в процесі виборів. У рамках даної концепції аналізується також питання про причини зміни симпатій (преференцій) виборців. При цьому основний висновок полягає в наступному: якщо раніше такий виборець характеризувався як аполітичний і непоінформований, то сьогодні вони є незалежними і при своєму виборі виходять з позицій власної політичної та економічної доцільності. Така трактовка непостійності виборців пояснюється теорією «економічних основ політики», яка розглядає виборця як людину, яка в умовах ринкової економіки діє за законами ринку. Виборець обирає між програмами, запропонованими різними партіями, ту, яка найбільшою мірою відповідає його політичним та економічним інтересам. Відповідно він стає «непостійним» виборцем. Останнім часом дослідники схиляються до висновку, що виборці із змінними преференціями – це мобільні в соціальному та політичному сенсі громадяни. Вони належать, зазвичай, до середнього міського класу. І ще один висновок: сільське населення голосує більш традиційно. Відсоток виборців із змінними преференціями серед них є значно нижчим ніж серед міського населення.

АНАЛІЗ ПОВЕДІНКИ ВИБОРЦІВ НА ОСНОВІ ОЦІНКИ ЇХ СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВИЩА (СОЦІОЛОГІЧНИЙ МЕТОД АНАЛІЗУ ПОВЕДІНКИ ВИБОРЦІВ).

Один із методів у виборчій соціології, який пояснює результати волевиявлення виборців їх приналежністю до певної соціальної групи. Представники даного підходу пояснювали групові особливості голосування положенням груп в суспільстві й впливом цього положення на зв'язки цих груп з політичними партіями. Поява цього методу відноситься до поч. ХХ ст. і пов'язана з іменами таких вчених як С. Ліпсет та С. Роқан. Саме їм належала невелика вступна стаття у колективній монографії про партійні системи та партійні преференції виборців. Вона обґрунтовує вплив соціально-групових конфліктів на ідеологічну та партійну диференціацію. На думку авторів, відмінності між соціальними групами забезпечують потенційну основу політичних конфліктів, створюючи одночасно проблемний простір політики та соціальну базу політичних партій. На основі проведеного дослідження автори робили висновок про стабільність існуючих соціально-політичних

протирич, які виражалися у відповідній конфігурації партійних систем. Дослідники прийшли до висновку, що становище сучасної їм західної партійної системи загалом мало змінилося з моменту її формування. Згодом ця гіпотеза знайшла своє підтвердження в дослідженнях, проведених у 1960 – 1970-ті рр. Наприклад, на основі дослідження 22 країн до подібних висновків прийшли Р. Роуз та Д. Урвін. Це та інші дослідження свідчили про значимість соціальних розмежувань, а також про стабільність партійно-політичних переваг у післявоєнний час. Завдяки розвитку цієї концепції в електоральних дослідженнях широке поширення отримали кількісні методи аналізу. Почали використовуватись факторний, типологічний, ієрархічний, кореляційний типи аналізу на основі електоральної статистики, що дало можливість виявити вплив основних соціальних розколів на поведінку груп. Досить тривалий час даний метод існував у вигляді лише більш-менш вираженої методологічної позиції й не був оформлений у струнку теорію. І лише у 1980-ті рр. ряд дослідників здійснили спробу сконструювати більш чітку модель поведінки виборців. Так, наприклад, з'явилась «радикальна» модель поведінки виборців. Вплив соціальних факторів на формування політичних переваг в індустріальну епоху визначався також специфікою самих інститутів політичного представництва. Існування соціальних груп і відносна стабільність соціополітичних поділів полегшували партіям процес формування їх соціальної бази; одночасно партії виступають відносно ефективним інструментом представництва інтересів соціальних груп на політичному рівні. У 1960 – 1970-х рр. у зв'язку з соціально-політичною трансформацією, викликаною структурною кризою індустріального суспільства спостерігається зміна характеру і зменшення інтенсивності впливу на голосування соціологіополітичних поділів. Криза індустріального суспільства зумовила розпад класичних для даного суспільства соціально-класових груп, ускладнення соціальної структури, появу і розвиток нових соціальних груп, збільшення соціальної та географічної мобільності. Зазначені зміни по-різному інтерпретуються в науковій літературі. Ряд авторів вважають, що соціально-статусні відмінності продовжують впливати на голосування, тільки сама соціально-статусна основа зазнала змін. Вони вводять нові критерії соціально-статусної приналежності, такі як рівень освіти та володіння інформацією, відмінності між приватним та суспільним секторами. Як наслідок – створюються складніші моделі соціальної структури, які відображають процес соціальної диверсифікації, та більш складні моделі електоральної поведінки в рамках соціологічного підходу. Разом з тим проведені дослідження показують, що навіть з врахуванням розвитку складної, мозаїчної соціальної структури, соціально-групові фактори сьогодні здійснюють значно менший вплив на поведінку виборців ніж в період виникнення соціологічного підходу. Відносно сильну кореляцію між партійно-політичними перевагами і соціальним статусом спостерігаємо сьогодні в скандинавських партійних системах (Норвегія, Данія, Ісландія, Швеція), найменшу – в США, Канаді, Японії. Однак у всіх країнах загалом спостерігається зменшення значимості цього показника. Релігійний фактор також все менше впливає на електоральну поведінку. Соціальна модернізація суттєво послаблює релігійні зв'язки. Змінюється стиль життя, зменшується рівень активності віруючих, відбувається поступова секуляризація громадського життя. Зменшується вплив й інших традиційних факторів, таких як расова та етнічна приналежність, місце проживання. Зростаюча географічна мобільність, розвиток засобів масової інформації (ЗМІ) сприяють розпаду локальних спільнот, зменшенню суперечності місто-село. Однак збереження традиційних соціальних відмінностей та поява нових проблем в ускладненому соціальному просторі (наприклад, таких, як проблема нових бідних, злочинність, наркоманія, біженці, мігранти і т.п.) дозволяють розглядати послаблення впливу соціальних факторів лиш як найзагальнішу тенденцію. Таким чином, соціологічна модель продемонструвала свою придатність для аналізу поведінки виборців. Одночасно в першій половині ХХ ст. виявилась і обмеженість цього підходу, зокрема його нездатність виявити особливості індивідуальної поведінки виборців, її зв'язок з відповідним соціальним контекстом. Протириччя були пов'язані з

тим, що, з однієї сторони, дослідники намагалися пояснити індивідуальний вибір громадян, а з іншої – володіли лише узагальненими даними. Для подолання цього протиріччя стали широко застосовувати метод аналізу поведінки виборців на основі соціологічних опитувань.

АНАЛІЗ ПОВЕДІНКИ ВИБОРЦІВ НА ОСНОВІ СОЦІОЛОГІЧНИХ ОПИТУВАНЬ.

Один із методів в соціології виборів, який пояснює результати волевиявлення виборців на основі їх соціологічних опитувань. Даний метод означає перехід від аналізу загальних підходів про підсумки голосування до вивчення індивідуальних даних, отриманих в результаті вивчення громадської думки шляхом проведення різного роду соціологічних опитувань. В основі даної концепції лежить соціально-психологічний напрям досліджень електоральної поведінки, започаткований вченими Мічиганського університету. Даний метод отримав загальне визнання і широке поширення. Застосування соціологічних методів у політичному маркетингу дозволяє: оперативно отримати весь необхідний масив інформації для математичного моделювання поведінки всіх суб'єктів виборчого процесу; отримати нефальсифіковану базу даних про конкретний виборчий округ для розробки головної ідеї та стратегії виборчої кампанії, оперативного й правильного реагування на всі зміни в соціально-політичній обстановці округу в ході виборчої кампанії; на основі реальних даних про особливості електорального поля в конкретному виборчому окрузі, узагальнених електоральних очікувань розробити програму тактичних дій, що забезпечить перемогу кандидата в даному окрузі; підготувати погоджений план дій для центрального виборчого штабу політичної партії й окружних виборчих штабів для ефективної виборчої кампанії. Завдяки соціологічним дослідженням є можливість з'ясувати особливості сприйняття пересічними громадянами виборчих заходів, образів кандидатів або політичних партій, рівень реального впливу засобів масової інформації на суспільство, й зрештою, спрогнозувати попередні підсумки результатів виборів. Головна мета будь-якого соціологічного дослідження у виборчій кампанії – аналіз соціально-політичної ситуації в окрузі та прогноз її розвитку. Виходячи з цього, в ході подібних досліджень вирішуються такі завдання: диференціація електорату за соціальними й цільовими групами, виявлення їхніх електоральних очікувань і політичних настроїв та інтересів; аналіз соціальної напруженості й соціальних інтересів окремих електоральних сегментів; визначення рейтингу проблем, найбільш актуальних як для всього суспільства, так і для окремих і цільових груп; оцінка соціальними і цільовими групами соціально-політичної ситуації в регіоні; оцінка ставлення соціальних і цільових груп до дій центральних і місцевих органів влади, політичних лідерів країни та регіону; оцінка критичних настроїв у суспільстві та виявлення політичних сил і лідерів, на яких суспільна думка покладає відповідальність за невирішені проблеми; вивчення динаміки електоральної активності виборців даного округу й на його основі аналіз можливих моделей електоральної поведінки на майбутніх виборах; з'ясування основних чуток, предметів обговорення, які мають ходіння на території округу; отримання інформації про сильні й слабкі сторони конкурентів за оцінкою громадської думки; аналіз ситуації, яка характеризує виборчий округ; визначення найбільш ефективних каналів одержання й поширення інформації про кандидата в даному окрузі, у тому числі кола засобів масової інформації, що є найбільш популярними на території необхідного електорального поля; визначення рис образу «ідеального» кандидата та формування на цій основі відповідного іміджу кандидата.

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ПОПЕРЕДНІХ ВИБОРІВ. Для формування ефективної стратегії та тактики виборчої кампанії необхідно мати якомога ширшу інформацію, насамперед, пов'язану з попередніми виборами. Це дає справжню картину уподобань виборців, електоральних очікувань. Тому першим кроком такої роботи є аналіз результатів попередніх виборів (референдумів). Для цього потрібно з'ясувати: загальну

кількість виборців; кількість виборців, які взяли участь у минулих виборах; кількість голосів, відданих кожній політичній партії і кожному з кандидатів у депутати; кількість виборців, які голосували за окремими списками, вдома та не за місцем проживання; склад дільничних та окружних комісій; списки виборців; агітаційні матеріали та тактичні ходи, які використовувались на попередніх виборах. Інформація аналізується в цілому по округу й у розрізі дільниць. Безумовно, що зібрані результати не будуть відповідати поточній ситуації, але для розуміння динаміки суспільного самопочуття в певному окрузі це буде одним із необхідних висхідних даних. Завдяки такому аналізу будь-яка політична партія або кандидат у депутати, навіть якщо вони вперше вийшли на виборчий марафон, здатні підрахувати, на яку кількість голосів вони можуть розраховувати та як вдасться вписатись їм в існуючий розподіл сил по кожній з виборчих дільниць.

ВИБОРЧА ІНЖЕНЕРІЯ. Процес розробки певної моделі виборчої системи з метою цілеспрямованого впливу на політичну систему. Загалом на основі аналізу світового й вітчизняного досвіду проведення виборів виокремлюють такі основні методи виборчої інженерії: вибір відповідного часу проведення виборів, зміна виборчих процедур, стимуляція в переміщення виборців з одних виборчих округів до інших, маніпуляція кордонами виборчих округів, відбір складу лояльних до влади виборчих комісій. Щоб досягнути необхідних результатів, розробники виборчих систем можуть маніпулювати трьома основними змінними: 1) структурою виборчого бюлетеню; 2) величиною округу; 3) методом переведення голосів виборців у депутатські місця. Вибори і виборчі системи є частиною виборчої інженерії за умов демократії. Осмислений вибір виборчої системи є рідкісним явищем, але ще рідше зустрічається скрупульозно сконструйована виборча система, пристосована до конкретних суспільно-історичних умов країни. Кожна молода демократична держава обирає (чи успадковує) виборчу систему для обрання парламенту, але на такий вибір часто впливає один з двох факторів. Або учасники політичного процесу не володіють елементарними знаннями та інформацією про особливості виборчих систем і наслідки їх запровадження, або ж вони використовують такі знання про виборчі системи, які дозволять створити систему, що відповідатиме їх власним партійним інтересам. У будь-якому разі такий вибір може виявитись не найкращим для збереження на довгий час здорового політичного клімату в державі чи навіть призвести до руйнівних наслідків для демократичних перспектив країни. Один з найочевидніших висновків, що випливає з порівняльного аналізу виборчих систем, – це наявність широкого вибору різних варіантів. Дуже часто автори конституції просто беруть ту виборчу систему, яку вони знають найкраще, і не перевантажують себе пошуками більш відповідної системи. Через те в багатьох нових демократичних країнах така система дістається у спадок від колишнього колоніального режиму, якщо такий існував. Порівняльний аналіз досвіду реформування виборчих систем часто свідчить на користь поступових змін на основі позитивних елементів вже існуючої системи, а не різких стрибків до цілком нової і незнайомої системи. Тому контекст вибору тієї чи іншої виборчої системи може бути так само важливим, як і сам вибір. Таке рішення не приймається у політичному вакуумі. Насправді фактор отримання політичної переваги майже завжди присутній при обранні певної виборчої системи, в той час як наявний вибір можливих виборчих систем на практиці часто-густо є досить вузьким. Разом з тим, ставка на досягнення короткострокового політичного інтересу часто нівелює довготривалий ефект від запровадження виборчої системи та ширші інтереси політичної системи. Хоча контекст у якому як молоді, так і розвинені демократичні держави роблять свій конституційний вибір, є надзвичайно різним, її довгострокові завдання, як правило, співпадають у прагненні створити інститути, достатньо міцні для забезпечення стабільного розвитку демократії і разом з тим достатньо гнучкі для реагування на зміни обставин. Обидва види демократичних держав мають чому повчитися один від одного. Процес інституційного будівництва є постійним. У переважній своїй масі процеси конституційного нормотворення почалися порівняно

недавно: світовий рух до демократичної форми правління у 1980 – 1990-х рр. XX ст. спонукав до пошуку стабільних моделей створення відповідної представницької влади і переоцінки виборчих систем. Цей процес підштовхувало поширене усвідомлення суттєвого впливу, який можуть мати політичні інститути на політичну систему загалом. Так, наприклад, все частіше висловлюється думка про те, що виборча система може допомогти налагодити співробітництво і злагоду в суспільстві, де відсутня єдність. Розробка виборчих систем вважається нині надзвичайно важливим аспектом ширшої проблеми державного управління і чи не найвагомим з усіх політичних інститутів. Знайомство з прикладами функціонування виборчих систем в окремих країнах допомагає побачити, як схожі проблеми розв'язуються в інших країнах світу. Наприклад, якщо країна, яка проводить вибори за системою голосування за принципом відносної більшості, має намір перейти до більш пропорційної системи, зберігаючи при цьому географічну прив'язку обраних кандидатів до своїх виборців, то можна звернутися до досвіду Нової Зеландії, яка в 1993 р. перейшла на змішану виборчу систему. Якщо ж така країна бажає зберегти одномандатні виборчі округи і разом з тим стимулювати діалог і компроміс між різними групами інтересів, то їй слід звернути увагу на досвід використання системи альтернативного голосування у країнах Океанії. Країна з глибоко поділеним суспільством, яка намагається утвердитися як демократична держава, мала б врахувати досвід пропорційних виборів 1994 р. в ПАР на основі партійних списків, в результаті чого було обрано багатоетнічний уряд, що представляв інтереси різних верств населення. Врешті-решт країна, яка прагне зменшити значні фінансові витрати й нестабільність, викликані виборами у два тури, то слід звернути увагу на систему голосування із зазначенням кандидатів в порядку віддання переваги як у Шрі-Ланці чи Ірландії. В усіх цих випадках зміна однієї виборчої системи на іншу мала свій вплив на політичне життя в країні. Кожна країна особлива, однак унікальність кожного народу, як правило, полягає у різноплановому сплетінні базових, значною мірою спільних соціально-політичних факторів. Виходячи з цього, розробникам конкретної виборчої системи належить почати свою роботу з критеріїв вибору і намагатися визначити питання, пріоритетні для їхньої країни. Далі слід переходити до розгляду наявних варіантів і наслідків їх вибору. Отже, проблема вибору найбільш відповідної виборчої системи полягає у правильній оцінці варіантів вибору, на основі визначених критеріїв (завжди з урахуванням історичного розвитку, часу і політичних реалій), що допоможе шляхом систематичного відбору виявити варіант, який відповідатиме потребам конкретної країни. Процес творення виборчої системи має також безпосередній вплив на інші сфери виборчого права: вибір системи впливає на визначення меж округів, реєстрацію виборців, форму виборчого бюлетеня, порядку підрахунку голосів та багато інших аспектів виборчого процесу. Окремо слід зазначити, що хоча виборча інженерія не займається безпосередньо організаційними аспектами проведення виборів (розташуванням виборчих дільниць, висуненням кандидатур, реєстрацією виборців, порядком підготовки та проведення виборів) тим не менше ці питання є надзвичайно важливими і можливі плюси певної виборчої системи будуть зведені нанівець, якщо цим питанням не буде відведено належної уваги. Розробку виборчої системи звичайно починають зі складання переліку критеріїв, які в цілому визначатимуть те, що необхідно створити і чого слід уникнути, яким має бути парламент і уряд. Проте природа інституційного будівництва є такою, що часто доводиться шукати компроміс між різними конкуруючими бажаннями і цілями. Окремі критерії можуть співпадати або навпаки бути між собою несумісними. Тому при створенні (реформуванні) виборчої системи важливо визначити пріоритетні критерії, а вже потім аналізувати, яка виборча система чи комбінація систем найкращим чином відповідає поставленим завданням. До числа таких критеріїв відносять: створення справді представницького парламенту, доступність і значимість виборів, здатність до розв'язання (загострення) суспільних конфліктів, створення стабільного і ефективного уряду,

підзвітність уряду і представників, заохочення політичних партій до пошуку широкої підтримки, підтримка парламентської опозиції, фінансове й організаційне забезпечення.

ВИБОРЧА СОЦІОЛОГІЯ. Наука, предметом вивчення якої є вибори. Виникає як результат нагальної необхідності вивчення явищ, що визначають характер процесів, які супроводжують вибори, а також для вирішення проблем, пов'язаних із виборами. Вона постає як самостійна наука, а не як перелік статистичних даних; її цікавить більше загальна система голосування; основною метою цієї науки є докладне вивчення «виборчої поведінки». Виборча соціологія об'єднала в собі теоретичні й методологічні надбання таких дисциплін, як історія, географія, і, особливо, загальна соціологія. У ХХ ст. у цій галузі було відзначено чимало досягнень, виникли національні та інтернаціональні школи та потужні дослідницькі центри, сформовані солідні архіви електоральної статистики та результатів соціологічних опитувань. Цьому значною мірою сприяла велика практична значимість результатів електоральних досліджень, які відкривали широкі можливості для пояснення поведінки виборців та прогнозування результатів виборів. У 1985 р. у Франції вийшла колективна монографія «Пояснення виборів», у якій був зібраний багатий досвід французької соціології з проблем виборів, починаючи з А. Зігфрида та його послідовника Ф. Гогеля, які й заклали основи цієї науки. Головним завданням виборчої соціології є аналіз результатів проведеного голосування (включаючи утримання від участі у виборах). У статті «Чи стає французький виборець індивідуалістом» Ж. Лаво закликає виборчу соціологію до самокритики. На його думку, вона надто об'єктивістська: цікавлячись більше колективними, ніж індивідуальними питаннями, виборами загалом, а не виборцями, вона не може, по-справжньому зрозуміти індивідуальні раціональні мотиви, на яких ґрунтується голосування; вона є послідовно нормативною: визнаючи «хитких», «нерішучих» чи «нестійких» виборців, які не хочуть приєднуватися до жодної групи чи партії або швидко переорієнтовуються, вона тим самим приховано засуджує поведінку інакомислячих чи просто непостійних на виборах; вона також суперечлива: пропагуючи в залежності від кон'юнктури чи то ідею «попереджувального голосування», чи то ідею «голосування на знак протесту», чи «голосування-санкції», вона дає зрозуміти, що виборець більш компетентний, ніж здається, і здатний навіть на більш-менш виважений і раціональний вибір. Ми не можемо просто пояснити сучасні преференції виборців, не аналізуючи дані про розбіжності в утворенні партій і альтернатив, що пропонуються електорату до і після розширення виборчого права. Щоб зрозуміти сучасні преференції виборців в різних країнах, недостатньо просто проаналізувати сучасні проблеми та соціокультурні структури, набагато важливіше повернутися до етапу початкового формування партійних альтернатив і проаналізувати взаємодію між історично сформованими центрами ідентифікації та наступними змінами в структурних умовах вибору. Завдання виборчої соціології, крім іншого, полягає в побудові реалістичної моделі, яка пояснює формування різноманітних систем «пакетів» у політичних системах з різним соціо-економічним розвитком, а також у зборі інформації про варіанти альтернатив для поточної електоральної поведінки.

ГЕОГРАФІЯ ВИБОРІВ. Один з теоретичних підходів (методів) в соціології виборів, який пояснює результати волевиявлення виборців впливом на них географічних факторів. Її засновник А. Зігфрид, аналізуючи виборчі кампанії у Франції, звернув увагу на існування таких районів країни, де достатньо тривалий час характер політичних симпатій виборців залишається незмінним. При цьому структури політичних партій та політичних систем, а також політична ситуація в країні зазнавали суттєвих змін. Висновок, який зробив А. Зігфрид, полягав у тому, що стабільність політичних поглядів виборців в цих районах пояснюється своєрідністю їх природних та соціальних умов. Це й визначило його підхід до аналізу виборчого процесу.

ГРУПОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ (ОПИТУВАННЯ). Різновид соціологічного дослідження, за якого змінні величини визначають у тих самих сукупностях протягом часу. Скажімо, під час групових виборчих досліджень у Британії респондентів опитують після одних виборів, а потім після наступних виборів, а інколи ще й у різні моменти між виборами. Групові дослідження надто корисні для розуміння змін на індивідуальному рівні. Хоча для дослідження змін можна використовувати й статичні дослідження, запитуючи про колишні дії, як-от за кого ви голосували на останніх виборах, відповіді можуть бути ненадійні. Крім того, групові дослідження допомагають уникнути покладання на сукупні дані, зібрані протягом певного часу. Проте їм звичайно властива така вада, як групове зношування – зростання числа невідповідей із кожною наступною «хвилиною» опитування. Ще одна потенційна проблема – групова зумовленість, залежність відповідей від складу групи.

ДЕМОСКОПІЯ. Розділ соціології, який вивчає громадську думку методом анкетування.

ЗАКОНОМІРНОСТІ ВПЛИВУ НА ВЕЛИКІ СОЦІАЛЬНІ ГРУПИ. Для ефективного впливу на великі соціальні групи слід врахувати наступне: на яку групу здійснюється вплив; якими є найважливіші потреби, цінності та інтереси групи; ментально-психологічні особливості групи; особливості спілкування в групі; міру участі групи в політичному житті, наявність групових лідерів та їх авторитетність; конфесійну приналежність; групові стереотипи та установки; спонукально-вольові компоненти життєдіяльності; групові культурні елементи й комплекси; свідомість і самосвідомість членів групи, рівень її домагань; рівень соціально-психологічної єдності групи; груповий настрій і групові почуття; групову думку щодо різних питань, які пов'язані з вибором того чи іншого кандидата у депутати (політичної партії); оцінку різних групових явищ, у тому числі свого кандидата (партії); соціально-психологічний стан групи під час виборчої кампанії і перед нею; неординарні особливості й проблеми групи тощо. У ході виборчої боротьби важливо знати психологічні особливості різних етнічних спільнот.

ЕФЕКТИВНА КІЛЬКІСТЬ ПАРТІЙ ТА ЧИСЕЛЬНІСТЬ СОЦІОПОЛІТИЧНИХ ПОДІЛІВ. Кількість проблемних вимірів (соціополітичних поділів) тісно пов'язана з ефективною кількістю партій. Існує щонайменше дві причини такого міцного зв'язку. По-перше, коли має місце декілька проблемних вимірів політичного конфлікту слід очікувати, що для їх вираження буде потрібною достатньо значна кількість політичних партій. По-друге, визначення проблемних вимірів базується на відмінностях не в середині партій, а між ними. Це означає, що, наприклад, двопартійна система не може охоплювати стільки проблемних вимірів, скільки багатопартійна система. Коефіцієнт кореляції між ефективною кількістю партій та числом проблемних вимірів статистично значний. Він рівний 0,84. Р. Таагапера і Б. Гофман запропонували, що цей взаємозв'язок можна виразити наступною формулою: $N = I + 1$, де N – ефективна кількість партій, I – число соціополітичних поділів. Класична Вестмінстерська двопартійна система з одним соціополітичним поділом прекрасно вписується у дану формулу. У міру зростання ефективною кількості партій буде також зростати й кількість проблемних вимірів.

ІНДЕКС АГРЕГАЦІЇ. Термін запропонований Л. Маєром для оцінки стану наймогутнішої партії в парламенті відносно інших партій, представлених у ньому. Визначення даного індексу засноване на співвідношенні двох критеріїв. Перший – визначає кількість парламентських партій у визначеному часі, а другий – спирається на визначенні приблизної сили найбільшої парламентської партії. Індекс агрегації Л. Маєра можна представити таким чином:

$$A = \frac{S}{N}$$

де А - це індекс агрегації,

S - відсоток місць, контрольованих найбільшою партією у парламенті,

N - кількість партій, представлених у парламенті.

Вища величина індексу агрегації означає більш концентрований вимір партійної системи, що загалом сприяє стабілізації системи коаліційних домовленостей. У результаті сформовані уряди відзначаються значним ступенем тривалості. Виходить це з того факту, що в рамках такої партійної системи функціонує сильне угруповання, яке здатне домінувати в рамках конкурентних відносин між партіями і, в результаті, або формує однопартійне правління (більшості чи меншості), або диктує іншим партнерам умови, на яких він буде створений (т.зв. ініціативні партії). Індекс агрегації вказує на різницю між рівнем урядової концентрації та концентрації опозиції. Якщо остання сфрагментаризована, то вона має сумнівні шанси представлення альтернативної коаліції, що загалом збільшує правдоподібність існування попереднього кабінету, який постав як результат домінування найбільшої партії (чи однопартійного кабінету). Найвища величина індексу є в країнах, де домінують біполярні політичні системи. У Великобританії, Австрії, Греції, Німеччині, Португалії та Ірландії досить часто створюються уряди однопартійні або коаліційні, але, які спираються на домінування найбільшої політичної партії (ініціативної партії). У всіх цих державах індекс агрегації перевищив величину 10.00 (середня за час 1945–1994 рр.). Порівнюючи згадані два періоди, бачимо, що тільки в Греції та Німеччині, очевидно є тенденція росту індексу порівняно з іншими державами континентальної Європи. На іншому, протилежному березі знаходиться Швейцарія, Фінляндія, Італія, Голландія, Бельгія та Данія. У всіх цих державах середня величина індексу є меншою від 5.00. За винятком Голландії, в інших державах рекордно низький його ступінь залишився зареєстрованим в 1980–1994 рр. У цих державах маємо справу зі значним ступенем фракційності партійних систем і багатопартійною системою коаліційних переговорів, чому, зрештою, сприяє факт існування малих політичних партій. Дані уряди є менш стабільними, а процес їх формування залишається значно тривалішим і вимагає застосування багатьох норм дискусійного характеру.

ІНДЕКС ЕФЕКТИВНОЇ КІЛЬКОСТІ ПАРТІЙ. Термін запропонований Лааксо і Таадерега для визначення числа партій, які входять в рамки конкретної партійної системи. Визначається за формулою:

$$N = \frac{1}{\sum_{i=1}^n p_i^2}$$

n - кількість партій,

p_i - відсоток парламентських місць (чи голосів виборців) i- партії.

Обидва автори беруть до уваги відносний розмір конкретної політичної партії, що виражається в пропорції місць, які посідає партія в парламенті, чи голосів, здобутих нею на парламентських виборах. Розглянемо кілька прикладів визначення індексу ефективної кількості партій на парламентському рівні. У двопартійній системі виступають дві партії.

Якщо прийняти, що обидві партії займають по 50% місць в парламенті, то ефективна кількість партій - рівна 2.0. Якщо одна з партій здобула 70%, а друга 30% місць, то індекс становитиме 1.7. Це означає, що одна з партій опанувала арену парламентської боротьби, а тому систему важко назвати двопартійною. У блонделівській категорії два-і-пів партійної системи (пропорція місць 45:40:15) величина індексу дорівнює 2.6. Де існує три партії, які посідають близький відсоток місць, індекс дорівнює - 3. Якщо ж одна з партій втратить частину мандатів, чи буде трохи слабшою від двох інших, то ефективна кількість партій буде десь між 2.0 та 3.0 (це залежить від сили третьої партії). Якщо політична (парламентська) сила партії є дуже близькою, то ефективна кількість партій буде дорівнювати кількості партій в парламенті. Коли з'являється диспропорція в силі політичної партії, то величина індексу буде нижчою, ніж фактична кількість партій. У багатопартійній системі з домінуючою партією (наприклад, співвідношення місць 45:20:15:10:10 ефективна кількість партій становить 3.5, а у випадку відсутності домінуючої партії (наприклад, пропорція місць 25:25:25:15:10 величина індексу становить 4.5. Серед шістнадцяти держав Західної Європи аж в десяти бачимо ріст величини індексу в 1980–1994 рр. порівняно з попереднім етапом. Загалом тенденція ця є поміркованою, хоча в деяких державах маємо справу з досить радикальним збільшенням ступеня ефективної кількості партій (наприклад, в Бельгії - 4.3, Швейцарії - 1.4, Італії - 1.0, Данії - 0.9). У більшості цих держав рекордно високий рівень індексу ефективної кількості парламентських партій зареєстровано в 70-х чи 90-х рр. Лише у Данії та Великобританії рекордний показник досягнув попереднього рівня. В інших державах рівень індексу або впав (наприклад у Франції та Голландії) або утримується на незмінному рівні (у Фінляндії).

ІНДЕКС МОВНО-ЕТНІЧНОЇ ФРАГМЕНТАРИЗАЦІЇ. Цей індекс запропонували використовувати Лане і Ерссон. Він спирається він на оцінці правдивості припущення, що дві випадково вибрані особи в рамках певної місцевості належать до різних мовно-етнічних груп. Визначається від 0 до 1. Якщо його величина наближається до 1, то суспільство є більш мовно-етнічно різноманітне. Швейцарія та Бельгія тут мають найвищий рівень фрагментації (0.50 і 0.55). Іспанія та Великобританія теж мають достатньо високий рівень фрагментації (0.44 та 0.32). Португалія ж, навпаки, є найбільш гомогенною державою Західної Європи (0.01).

ІНДЕКС ПОЛЯРИЗАЦІЇ (ІДЕОЛОГІЧНОЇ ДИСТАНЦІЇ). Метод соціологічних досліджень запропонований Сані та Дж. Сарторі для визначення ступеню поляризації політичних сил в рамках існуючої політичної системи. Полягає в тому, що, застосовуючи заздалегідь приготовану шкалу понять (соціальна рівність, суспільні зміни, відношення до обидвох наддержав та характеру зв'язків між Сходом та Заходом, релігійність), можна, використовуючи відповіді респондентів, сконструювати простір міжпартійного змагання. Визначається як різниця між двома екстремами системи.

ІНДЕКС РЕЛІГІЙНОЇ ФРАГМЕНТАЦІЇ. Показник, який застосовується для характеристики релігійних поділів. Визначається від 0 до 1, чим ближче до 0, тим одноріднішою є релігійна структура суспільства.

ІНДЕКС УРЯДОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ. Визначається як співвідношення кількості урядів, в яких прем'єр-міністром був представник конкретної партії, до кількості урядів, які функціонують протягом вказаного періоду. Визначається за формулою:

$$I_{oi} = \frac{L_i}{G}$$

I_{oi} - індекс урядової відповідальності,
 L_i - кількість урядів, в яких прем'єр-міністром був представник конкретної партії,
 G - кількість функціонуючих урядів.

Порівняно з індексом урядової участі, даний індекс застосовує до аналізу реального ступеню істотності якісні характеристики - призначення від партії прем'єра уряду, що може свідчити про перебрання даною партією відповідальності за реалізацію державної політики. Величина даного індексу коливається від 0 - коли партія ніколи не висувала свого прем'єра, до 1 - коли партія завжди мала свого прем'єра уряду.

ІНДЕКС УРЯДОВОЇ ІСТОТНОСТІ. Величина запропонована Ієраці. Характеризує державно-публічну функцію політичної партії і визначається за допомогою індексу урядової участі та індексу урядової відповідальності.

ІНДЕКС УРЯДОВОЇ УЧАСТІ. Величина, яка характеризує коаліційний потенціал партії. Визначається як співвідношення між кількістю кабінетів сформованих в зазначений період, та суми участі в них конкретної політичної партії. Це можна подати таким чином:

$$I_{pi} = \frac{P_i}{G}$$

де I_{pi} - індекс урядової участі партії – i ,
 P_i - величина, яка показує в скількох урядах брала участь партія – i ,
 G - кількість сформованих урядів.

Величина індексу коливається від 0 - коли партія ніколи не була в уряді, до 1 – коли була учасником всіх правлячих урядів. За його допомогою можна визначити реальний, а не потенційний рівень істотності сучасних партій, коли його величина відображає реальну силу їх конкуренції на парламентсько-урядовому рівні. Належить також пам'ятати, що придатність індексу обмежена рамками конкретної партійної системи хоч би з огляду на те, що сам феномен істотності є категорією відносною і повинен розглядатися в конкретному контексті соціального та інституційного оточення партійної системи. Недоліком даного індексу є те, що він не дозволяє за допомогою якісних параметрів оцінити партнерів, які беруть участь у процесі формування урядів. Важливим, очевидно, є не лише сам факт участі в урядовій коаліції, але роль, яку відіграють в її рамках окремі партії. Одна партія може мати, наприклад, статус домінуючої, в той час, коли інша виступає в ролі молодшого партнера – допоміжна. Цих особливостей ми не зможемо відзначити, послугувуючись індексом урядової участі.

ІНДЕКС ФРАКЦІЙНОСТІ. Величина, яка вказує на існуючий в державі тип політичної багатопартійності. Рає пробує визначити індикатори, за допомогою яких можна описати стан партійної системи, і які він інтегрує за допомогою узагальненої формули рівня фракційності політичної системи. Перший - це показник кількості партій, які є учасниками виборчого змагання (парламентської конкуренції). Окремо даний індикатор нам нічого не говорить про відносну силу політичних партій, і тому з його допомогою можемо мати єдиний, дуже загальний образ партійної системи. Другий - це показник кількості голосів, отриманих на парламентських виборах найбільшою партією. Припустимо, що існують три партійні системи, а найбільша партія в кожній з них здобуває відповідно S_1 – 90% голосів, S_2 – 45%, S_3 – 34%. Це показує нам, що перша

система є прикладом абсолютного домінування однієї партії, в той час як наступні дві вказують на існування багатопартійності. Однак зазначені дані не дають інформації нам про політичну позицію партій в рамках вказаних систем. Третій – це показник двопартійності. Індекс фракційності Рає заснований на оцінці правдоподібності, що з двох випадково підібраних виборців на конкретних виборах обидва будуть голосувати за дві різні політичні партії, або двоє парламентарів належать до різних партій. Шанси, що ті двоє виборців виберуть ті самі партії (чи двох парламентарів, які належать до різних партій), залишається обрахувати за формулою:

$$F=1-\sum_{i=1}^n p_i^2$$

де n - кількість партій,

p_i - відсоток голосів виборців чи мандатів, отриманих партією - i

Індекс фракційності вказує на можливість існування партійних систем - від досконалої однопартійної системи, в якій одна партія здобуває всі виборчі голоси (мандати) $F=0.0$, до системи достатньо функціоналізованої, в якій кожний виборець голосує за свою власну партію, а кожний парламентар належить до іншої партії $F=1.0$. У досконалій двопартійній системі, в якій кожна з партій отримує наприклад, 50% голосів, величина індексу фракційності дорівнює 0.50 ($F=1-(0.50+0.50)=1-0.50=0.50$). Рівень фракційності між 0.50 та 0.67 вказує на конкуренцію двох партій. Ціна індексу фракційності, вища ніж 0.70, є ознакою існування багатопартійної системи (більше ніж трьох партій). Рівень, нижчий 0.50, вказує на появу домінуючої партії. Рівень фракційності в Західній Європі був найвищим 20-х рр. ($F=0.758$), найнижчим у в 50-х рр. (1955-1959рр., $F=0.700$), в 70-х рр. знову зріс (1975-1979, $F=0.737$). У першій половині 70-х рр. величина індексу фракційності становила 0.716. Зосередьмося на парламентській фракційності. Правилком є те, що ступінь парламентської фракційності є нижчим за виборчу фракційність, що пов'язано, насамперед, з репресійним впливом, який здійснює виборча система на конфігурацію партійної системи. Середній рівень індексу фракційності в 1945–1994 рр. становив 0.68, в 1970-х та 1990-х рр. він є вищим (0.70), ніж в 1945–1979 рр. (0.66). Очевидно, що це є результатом появи в 1950–1970-х роках багатьох нових політичних партій, існування яких вплинуло на результати коаліційних переговорів. Найменший ступінь індексу фракційності маємо в Греції (0.52) та у Великобританії (0.53). Найвищого ступеня величина індексу фракційності досягає в Швейцарії (0.82) та Фінляндії (0.80), що свідчить про дуже сильну фрагментацію парламентської партійної системи в цих державах. Цей факт загалом, не має впливу на результати коаліційних торгів чи на тривалість урядів. У Голландії, Іспанії та Франції помітна тенденція падіння індексу фракційності, причому у Франції є вона найсильнішою (–0.07).

КІЛЬКІСНІ МЕТОДИ. Ціла низка математичних і статистичних методів, що їх використовують для аналізу даних. З метою перевірки емпіричних теорій та гіпотез політологи вдаються до найрізноманітніших джерел: до таких насамперед якісних даних, як документи, неструктуровані опитування та спостереження учасників, а також до таких передусім кількісних даних, як отримані в результаті вивчення громадської думки та аналізу сукупних статистичних даних за результатами виборів, переписів, статистичного порівняння різних країн і т. ін. Для аналізу кількісних даних слід, по-перше, описати їх, тобто структурувати інформацію й визначити загальні моделі. По-друге, коли визначено моделі, слід вивчити взаємини між змінними величинами, побачити, де вони пов'язані або корелюють між собою і якою мірою. По-третє, припускаючи, що дослідник прагне передусім визначити причинні зв'язки між змінними, постає питання, як зміни незалежних (причини, прогностичних) змінних можуть пояснити зміни залежних

(спричинених, прогнозованих) змінних. І, нарешті, якщо дані взято з певної вибірки, постає питання, якою мірою зроблені висновки є точним відображенням усієї сукупності населення. Саме для виконання цих чотирьох функцій – опису, пов'язування та кореляції, пояснення і формулювання висновків – політологи й використовують різні статистичні та математичні методи. Хоча майже немає сумнівів, що кількісні методи посприяли дослідженням політики, лунала й критика, спрямована проти надмірного ентузіазму з приводу використання їх (мовляв, надання кількісної форми стає самодостатнім), проти ототожнення отриманих результатів із результатами наукових експериментів (адже хибно застосовувати методи природничих наук до соціальних даних) і проти надмірного наголосу на цифрах коштом пояснення. Така критика спонукала декого до стриманого та обмеженого використання кількісних методів.

МЕТОДИ АНАЛІЗУ ПОВЕДІНКИ ВИБОРЦІВ. Сукупність прийомів та засобів, які використовуються виборчою соціологією для пояснення поведінки виборців. Найпоширенішими серед них є аналіз поведінки виборців на основі оцінки їх соціального становища, аналіз поведінки виборців на основі соціологічних досліджень, багатофакторний аналіз поведінки виборців, аналіз поведінки виборців із змінними перевагами, біхевіористичний, соціально-психологічний метод, раціонально-інструментальний метод, географія виборів та інші.

МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ВИБОРЧІЙ КАМПАНІЇ. Проведення соціологічних досліджень у виборчій кампанії має суттєві відмінності від досліджень, які здійснюються в інших напрямках соціального життя суспільства. Завдяки соціологічним дослідженням є можливість з'ясувати особливості сприйняття пересічними громадянами виборчих заходів, образів кандидатів або політичних партій, рівень реального впливу засобів масової інформації (ЗМІ) на суспільство й, зрештою, спрогнозувати попередні підсумки результатів виборів. Головна мета будь-якого соціологічного дослідження у виборчій кампанії – аналіз соціально-політичної ситуації в окрузі та прогноз її розвитку. Виходячи з цього, в ході подібних досліджень вирішуються такі завдання: диференціація електорату за соціальними й цільовими групами, виявлення їхніх електоральних очікувань і політичних настроїв та інтересів; аналіз соціальної напруженості й соціальних інтересів окремих електоральних сегментів; визначення рейтингу проблем, найбільш актуальних як для всього суспільства, так і для окремих соціальних і цільових груп; оцінка соціальними і цільовими групами соціально-політичної ситуації в регіоні; оцінка ставлення соціальних і цільових груп до дій центральних і місцевих органів влади, політичних лідерів країни та регіону; оцінка рівня критичних настроїв у суспільстві та виявлення політичних сил і лідерів, на яких суспільна думка покладає відповідальність за невирішені проблеми; вивчення динаміки електоральної активності виборців даного округу й на його основі аналізу можливих моделей електорального поведіння виборців на майбутніх виборах; з'ясування основних чоток, предметів обговорення, які мають ходіння на території округу; одержання інформації про сильні та слабкі сторони конкурентів за оцінкою громадської думки; аналіз ситуації, яка характеризує виборчий округ (з точки зору соціально-демографічної, історичної, географічної, економічної, політичної тощо); визначення найбільш ефективних каналів отримання і поширення інформації про вашого кандидата в даному окрузі, у тому числі кола засобів масової інформації, що є найпопулярнішими на території необхідного сегмента електорального поля; визначення рис образу «ідеального» кандидата та формування на цій основі відповідного іміджу кандидата.

МОДЕЛІ ВИБОРЧОЇ (ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ) ПОВЕДІНКИ. Загальні засади поведінки виборців. В залежності від мотивів, які визначають поведінку виборців, вирізняють різноманітні їх моделі – «класичні» та інтегративні. «Класичні» моделі роблять акцент на

одному з факторів електоральної поведінки соціологічна модель – приналежності до соціальної групи, соціально-психологічна модель – механізми групової ідентифікації, раціоналістично-інструментальна модель – раціональності поведінки виборців. Вплив інших факторів не заперечується, але детально не розглядається. Інтегративні моделі намагаються інкорпорувати декілька рівнозначних факторів, які впливають на поведінку виборців. Зокрема таку модель запропонував Е. Оппенхьюс. У якості істотних факторів, які впливають на поведінку виборців він виділив приналежність до соціальної чи релігійної групи, орієнтацію на осі «ліві-праві», а також «матеріалізм-постматеріалізм». Ідеологічні позиції виборців розглядаються як незалежні змінні, хоча й вплив на них соціальних факторів не заперечується. Ці позиції, в свою чергу визначають короткотермінові фактори, які здійснюють безпосередній вплив на партійні преференції: відношення виборців до різних проблем та оцінка діяльності уряду. Ще одним фактором виступає розмір партії. Таким чином, безпосередньо на вибір виборця здійснюють вплив наступні фактори: соціальні та релігійні розмежування, позиції виборців з окремих питань, оцінка діяльності уряду та розмір партії. Така інтегративна модель дозволяє краще зрозуміти партійні преференції так як пояснювальні можливості багатфакторного аналізу вищі ніж аналізу з використанням одного фактора. Ф. Паппі обґрунтовує тезу про переважання інструментальних та експресивних мотивів в залежності від типу партійно-політичної системи. У багатопартійних системах з коаліційними урядами виборці змушені долати більше перепон, ніж у двопартійних системах. Хоча й доводиться визначати, яку з партій підтримувати, виборці зацікавлені й в майбутній коаліції. Коли партії не оголошують до виборів про свої коаліційні наміри чи коли результати виборів є невиразними – неможливо сформулювати раціоналістичну стратегію формування конкретного коаліційного уряду. У такій ситуації прийняття виборцем рішення зводиться до вираження його основних партійних преференцій. У цілому можна стверджувати, що для багатопартійних систем експресивні мотиви є більш чітко вираженими у багатопартійних системах, ніж у двопартійних. Партії, які відстоюють ті чи інші абсолютні цінності, а не прагматичні короткотермінові цілі, виявляються в цьому випадку у кращих умовах, ніж у мажоритарних демократіях із урядами, що змінюються.

ОПОЗИЦІЙНА ПАРТІЯ. Характеристика, яка визначає місце партії в системі влади. Термін, для позначення партії, яка перебуває в опозиції до правлячої партії. Партії, що не входять до складу урядової коаліції, мають більш розвинену позапарламентську структуру, яка домінує над парламентською фракцією. У результаті вони можуть в позапарламентській організації контролювати офіційні заяви членів законодавчого органу. Наприклад, у британській Лейбористській партії позаурядова структура завжди була важливою, тобто вибрані депутати повинні були у своїй діяльності керуватися директивами не парламенту, а Національного Виконавчого комітету партії. Проте коли Лейбористська партія прийшла до влади після Другої світової війни, цю модель було рішуче змінено, оскільки парламентська структура отримала владу. Поразка і довгий період з 1951 до 1964 рр. без влади знову збільшили вплив позапарламентської структури, але досвід парламенту був сам по собі критичним для подальшої діяльності партії. Здійснення опозиційної діяльності є також функцією керівництва партії у конкурентній політичній системі. Коли є альтернативна двопартійна система, головна роль другої партії – це бажання усунути правлячу партію від влади і обійняти її місце. У багатопартійній системі роль опозиційної партії є скромнішою – вона намагається заволодіти частиною урядових посад. У будь-якому випадку менша партія, для того щоб функціонувати взагалі як політична партія, повинна впливати на уряд з перспективою заміни урядових кадрів у майбутньому. Якщо вона не шукає цієї заміни, то її роль зводиться до ролі групи тиску.

«ПАРАДИГМА МІЧИГАНА» (МІЧИГАНСЬКА ПАРАДИГМА). Методика аналізу поведінки виборців, яка була запропонована соціологами Мічиганського університету

(США). У 1960 р. вони підготували колективну монографію «Американський виборець», у якій подали комплексний аналіз ставлення американських громадян до виборів. Ретельно проведені дослідження президентських виборів в США 1952 і 1956 рр. дозволило їм виділити ряд характерних рис, притаманних американським виборцям: слабкий інтерес до політики, інстинктивна відрізка до абстрактних роздумів, поверховість поглядів та, що особливо важливо, незмінна вірність одній з двох політичних партій, які визначають політичне життя країни. Наступною, не менш класичною стала книга «Вибори та політичний порядок». Учені зробили наступні висновки: політичні симпатії громадян впливають не лише на їхнє волевиявлення, але й взагалі на структуру політичних уподобань; для американців характерна надзвичайна стабільність у виборі політичних симпатій, які не змінюються у них упродовж всього життя, зміна їх є явищем винятковим і пов'язана, в основному, з надзвичайними обставинами; політичні погляди передаються, в основному, від покоління до покоління, дитинство та юність розглядаються як вирішальні етапи формування політичного світогляду. «Парадигма Мічигана» дала початок одному з напрямів політичних досліджень у 1960-х рр. У цих дослідженнях сім'я постає як основна сфера формування політичного світогляду громадян, а його формування в ранньому віці сприяє збереженню загальної рівноваги системи. Проте в новому дослідженні «Трансформації американських виборців», проведеному американськими вченими під керівництвом С. Верби, висновки, зроблені Мічиганськими дослідниками, були значно скореговані. Вони засвідчили значне зростання ідеологічної культури у поглядах виборців, перевагу кандидатам, а не їхнім програмам, зростання тенденції до «розброду в рядах прихильників», особливо молодих. Ні соціальний стан, ані належність до певного соціального класу, – як засвідчили дослідження, – не дозволяють чітко прогнозувати розподіл голосів сучасних виборців. Нові дослідження поведінки виборців чітко вказують на повільну ерозію факторів, які здавалося б, з найбільшою точністю давали змогу прогнозувати поведінку виборців: ерозія католицизму, ерозія соціальних антагонізмів, ерозія ідеологічних суперечностей. Сучасні дослідження показують також, що деякі драматичні події (революції, кризи) можуть перемістити соціологічні центри ваги і визначити нові політичні обриси. Структура політичної пропозиції (політичний фактор) складає також важливий фактор деформації поведінки виборців. При оцінці поведінки виборців не можна недооцінювати роль персонального фактору.

ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ. Політична організація, найбільш активна й організована частина соціальної спільноти, класу, покликана виражати і захищати інтереси цієї спільноти, здійснювати практичну роботу для їх задоволення. Політична партія, зазвичай, прагне взяти політичну владу або мати можливість впливати на неї, вона може брати участь у здійсненні державної влади, визначати форми і напрями її діяльності. У сучасній політологічній літературі подано широкий спектр підходів до визначення поняття «політична партія». Першою масовою партією було засноване в Англії у 1861 р. Ліберальне товариство реєстрації виборців. У 1863 р. виникла перша робітнича партія – Всезагальний німецький робітничий союз. На сьогодні у світі налічується понад 800 політичних партій, які об'єднують у своїх рядах близько 100 млн. членів партії. Сучасні політичні партії дуже різноманітні за характером і принципами організації, ідейними настановами, соціальною базою, позицією і місцем у політичній системі суспільства, тактичними пріоритетами і т. ін.

ПОЛІТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ. 1) Згуртування, консолідація політичних сил і груп з метою реалізації спільних цілей, програм тощо. 2) Недержавні інститути, добровільні самоврядні формування різного рівня організованості, свідомо створені людьми, соціальними групами для захисту корпоративних (групових) інтересів у політичній сфері. Політичні об'єднання виникають внаслідок взаємодії та встановлення між людьми і групами людей всебічних зв'язків і відносин для досягнення специфічних раціональних

цілей, визначених на основі спільних політичних інтересів учасників об'єднання. До політичних об'єднань належать рухи, асоціації, спілки, союзи, політичні партії, групи тиску, заколотницькі групи та інші, програмна орієнтація яких має переважно політичний зміст, а діяльність спрямована на досягнення визначених політичних цілей. Політичні об'єднання можуть функціонувати формально (бути юридично оформленими) або неформально, нелегально. Ознаки політичних об'єднань: наявність спільної політичної мети, певної ієрархії, що відображає розподіл функцій і влади між різними структурними рівнями, наявність системи правил і норм, які регламентують поведінку членів та стандартизують методи діяльності. Основні функції політичних об'єднань детерміновані різними організаційними формами і пов'язані з діяльністю, спрямованою на артикуляцію та агрегацію політичних інтересів, їх реалізацію, вплив або участь в процесі прийняття рішень.

ПОЛІТИЧНИЙ СПЕКТР. Відповідне розміщення політичних сил у просторі залежно від їх ідеологічної орієнтації. Традиційна класифікація політичних рухів та політичних партій на ліві, праві та центр – це умовність, яка бере свій початок від першої Французької Національної асамблеї, коли промонархічні сили сиділи з правого, а революційні республіканці – з лівого боку конструкції у вигляді півкола. Європейські парламенти прийняли цю традицію і зберігають її до сьогоднішнього дня.

ПРАВЛЯЧА (УРЯДОВА) ПАРТІЯ. Характеристика, яка визначає місце партії в системі влади. Партія, яка на відміну від опозиційної партії, бере на себе роль керівництва урядом (самостійно або в коаліції з іншими партіями). Правляча партія повинна забезпечити державних лідерів і прийняття державних рішень. Іншими словами, правляча партія повинна займатися щоденними справами, узгоджуючи їх з урядом, і одночасно повинна відповідати за кризи, якщо вони виникають. Рішення з приводу щоденних і непередбачених питань приймаються на урядових або на партійних нарадах. Якими б складними не були структури позапарламентської партії вони однаково переважно перешкоджають діяльності парламентської структури, коли партія знаходиться при владі. Це ж стосується й партійного членства. Вимоги, поставлені перед урядом для продуктивного і швидкого управління, вимагають, щоб правляча партія керувала, не чекаючи на активізацію позапарламентської партійної структури. Крім того, політичні директиви, незважаючи на їх зміст і принципи, тепер розглядаються партією по новому. Оскільки політична ситуація міняється, то цілком природно, що правляча партія набирає більш прагматичного характеру.

ПРАВОВА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ. Визначення політичних партій в нормах права. Виникнення політичних партій часто пов'язане з низкою формальних вимог, які залежать від прийнятої в даній державі концепції легалізації діяльності політичних партій. Характер політичного режиму визначає і характер ставлення до існуючих в його рамках політичних партій. У демократичних правових державах ставлення до політичних партій (в тому числі й в нормах права) є іншим, ніж в авторитарних. У сучасних державах ліберальної демократії існує виразна тенденція до конституційного визначення ролі та місця політичних партій у суспільстві. Прикладами тут можуть слугувати конституції Франції, Іспанії, Німеччини, Італії, Польщі. Найчастіше в конституціях регламентується мета створення політичних партій. Найобмеженіше поняття партії було в конституції V Республіки у Франції. Згідно зі ст. 4 конституції ФРН 1958 р. «партії і політичній угруповання сприяють волевиявленню виборців. Вони вільно засновуються і проводять свою діяльність. Вони мають поважати принципи національного суверенітету та демократії». У конституції Іспанії 1978 р. у ст. 6 наголошується, що «політичні партії виражають політичний плюралізм, беручи участь у формуванні і вираженні волі народу і є засадничим інструментом політичної участі». У

конституції Італії 1947 р. в ст. 49 говориться: «Всі громадяни мають право вільного об'єднання в політичні партії з метою впливу демократичними методами на формування політики народом». Подібна норма є і в конституції Польщі 1997 р. (ст. 11). Іншою важливою конституційною умовою є положення про те, що партії не можуть виражати волю більшості населення. Ст. 49 конституції Італії не зараховує партії до «*per se*». («Усі громадяни мають право об'єднуватись...»). Основний закон Німеччини декларує, що партії бундестагу не мають політичної монополії. Зазвичай у конституціях міститься лише загальні норми, які гарантують свободу створення та діяльності політичних партій. Інші ж аспекти діяльності політичних партій регулюються переважно спеціальними законами про політичні партії або про громадські об'єднання, а також іншими нормативними актами (наприклад австрійський закон від 2 липня 1975 р. про виборчу кампанію політичних партій). Загалом правова регламентація діяльності політичних партій є явищем досить новим і ще не достатньо розвиненим. Хоча виразним є бажання законодавців до регулювання цієї сфери. Про це свідчать прийняті останнім часом у деяких державах окремі закони про політичні партії (1969 р. такі закони прийняті у Фінляндії та Німеччині, 1978 р. – в Іспанії, 1990 р. – у Болгарії, 1997 р. – а Польщі). У фашистських державах діяльність політичних партій заборонена, а самі партії розпускаються. Інституалізація партії у фашистській системі здійснюється в напрямку перетворення монопартії у партію-державу. Відбувається конституційне вrostання партії в державу. Вождь партії стає главою держави, главою уряду, подібна унія стосується і багатьох інших посад у державному та партійному апараті. Партія стає частиною державного апарату, а тому на неї поширюються норми державного права. Основними правовими актами, які стосувалися партійної діяльності 1930-х рр., були закони від 1 грудня 1933 р. «Про забезпечення єдності партії та держави» та закон від 1 вересня 1934 р. «Про главу держави Німецька Республіка». Крім того, існували різноманітні розпорядження Гітлера. Для Італії основним правовим актом у процесі правової інституалізації партії був закон про Велику Фашистську Раду від 9 грудня 1928 р., який надавав їй цілий ряд важливих державних функцій і легітимізував поєднання посади вождя партії і керівника уряду. Подібною була і роль фашистської партії у франкістській Іспанії. Декретом від 1937 р. Фаланга була визнана єдиною політичною партією, її керівним органам делегувалось ряд публічних функцій. У Португалії – навпаки, за режиму Салазара монопартія ніколи не була організована за фашистським зразком, через що португальський режим не мав класичного фашистського характеру. У державах, які визволились від колоніального гніту, також наявний процес правової інституалізації політичних партій, у т.ч. на рівні конституцій. Однак роль правових актів у цих державах загалом є незначною, багато з них так і залишилось на папері. Політичні партії в Україні здійснюють свою діяльність відповідно до Конституції України, Закону України «Про політичні партії в Україні» інших законів України та згідно з власними партійними статутами, прийнятими відповідно до норм, встановлених законом. Політичні партії в Україні створюються і діють тільки з всеукраїнським статусом.

ПРОГРАМА ПАРТІЇ. Сукупність базових політичних цінностей, які відстоюються даною політичною партією у її політичній діяльності. Виклад цілей та завдань партії, а також шляхів її досягнення. Програма представляє собою головну мету, яка об'єднує членів партії. Вона формує певні цілі діяльності, які схиляють людей до вступу в партію і спільної праці над їх реалізацією. Залежно від історичних умов програма партії може змінюватись. Слід також зауважити, що між тим, що робить партія, та її програмою може бути суттєва розбіжність. Так само можуть розрізнятись мотиви, з яких люди вступають в партію: частина – з ідейних переконань, а частина – для реалізації своїх особистих намірів. На початку ХХ ст., коли партійні угруповання були ще нечисельними, партійна належність давала надію її членам реалізувати свої корисливі цілі (в першу чергу через надію на здобуття якоїсь публічної посади). Такі партії М. Вебер називав партіями

патронажу. Однак в міру того як партії почали ставати масовими щораз більша кількість членів була позбавлена можливості отримання особистих вигод. З метою зацікавлення цих людей партійною організацією і залучення їх до партійної роботи застосовувались інші мотиви. Ними стало прагнення людей до таких загальних цілей, як свобода, демократія, соціальні реформи чи революція. У прагненні людей досягнути їх бачимо перш за все ідеологічні мотиви, а партії, що групували людей навколо цих цілей, називалися ідеологічними чи світоглядними. Політичні програми партій можуть мати різноманітний характер. У певних історичних ситуаціях з'являються такі політичні партії, які у своїй програмі визначають досягнення однієї цілі (наприклад, знищення рабства, зменшення податків і т. п.). Але такого характеру партії чи програми є явищем рідкісним і здебільшого воно наявне лише на етапі виникнення політичної партії. Якщо партія має на меті втриматися на політичній арені тривалий час, вона повинна розвивати свою програму, збагачувати її. Програма стає універсальною. Універсальність програми, яка старається охопити всі найважливіші сторони життя суспільства, є характерною рисою сучасних політичних партій. Це відрізняє політичну партію від груп інтересів, оскільки в їхній діяльності домінує один або кілька конкретних інтересів. Універсальність програми партії пов'язана з її політичною функцією – управління цілим суспільством, всіма його сферами. Програма політичної партії є важливим засобом інтеграції членів партії та певної частини суспільства. Програми партій можуть відрізнятися між собою своєю політичною основою. Партія формулює свою програму на основі відповідної ідеології і трактує її як застосування ідеологічних підходів до конкретно-історичних умов. Програма партії зазнає частіших змін, ніж ідеологія. Всі сучасні партії мають свою відповідну ідеологію (комуністичну, соціал-демократичну, ліберальну, консервативну тощо). Програми партій відрізняються між собою різним ступенем ідеологічності. Існує навіть певна закономірність – революційні партії, партії, які сповідують глибокі зміни соціального устрою, звичайно сильно розвивають свою ідеологію. Консервативні партії, навпаки, не потребують такої розвиненої ідеології. Їх ідеологія полягає в апології існуючих суспільних порядків. Виборчі партії чи партії американського типу більшу увагу акцентують на передвиборчих гаслах, ніж на партійній програмі. Роль ідеології тут виконує позиція партії стосовно ключових соціальних проблем. Якщо програма партії намагається розв'язати стратегічні, довготермінові завдання то короткотермінові цілі та завдання партія представляє у своїй передвиборчій платформі. Сучасні політичні партії формують свої цілі та завдання на всіх трьох рівнях – ідеологічному, програмному та передвиборчому – однак за мінімальний критерій існування партії можна вважати факт існування передвиборчої платформи партії. Деякі політичні партії не мають своєї політичної програми як окремого цілісного документа, зате вони повинні мати виразну виборчу платформу – тобто партійну програму на найближче майбутнє. Партійні програми виконують ряд важливих соціальних функцій. Загалом партійна програма відображає ставлення партії до таких проблем: економічного устрою, засад і форм суспільного виробництва, розподілу та обміну, засад і форм суспільного життя, системи мотивацій, яка визначає і узаконює політичну діяльність та політичні рішення, вирішення істотних проблем, які хвилюють більшість населення, структури публічних інститутів, які керують справами суспільства, боротьби чи співпраці політичних сил (партій) у важливих для життя суспільства справах.

СІМ'Я ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ. Сукупність політичних партій, які мають виразну відособлену ідеологічно-програмну самоідентичність, що визначається трьома критеріями: генетичним, матеріальним та організаційним. Генетичний критерій пов'язаний з появою спільних рис між партіями, які сформувалися в результаті однакового процесу інституціоналізації. Партії виникали та консолідувались у дуже подібних історичних умовах і щораз більше старались представляти інтереси визначених суспільних груп, політична еволюція яких в усіх країнах здійснювалась у подібний спосіб.

У результаті сформувалися дві великі сім'ї: лівих партій (соціал-демократи, соціалісти, комуністи) та правих партій (консерватори, ліберали, християнські демократи). Матеріальний критерій тісно пов'язаний з генетичним критерієм. Партії, які належать до «генетичних» сімей партій, стараються реалізувати близькі пункти своїх програм. Це означає, що можна визначити, скласти перелік проблемних питань, які характеризують світогляд – лівий чи правий, а в рамках кожної з тих великих сімей – найбільш важливі питання, які виступають джерелом внутрішнього конфлікту й причиною виокремлення конкретних сімей правих та лівих партій. Організаційний критерій пов'язаний зі створенням наднаціональних угруповань, які об'єднують подібні типи партій (наприклад Соцінтерн, Ліберальний Інтернаціонал).

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕТОД АНАЛІЗУ ПОВЕДІНКИ ВИБОРЦІВ.

Один із «класичних» методів аналізу поведінки виборців. Його представники виходили з того, що голосування виступає інструментом демонстрації виборцями тривалого почуття відданості, яку вони відчували до окремих політичних партій. Початково, з 1950-х рр. даний підхід, який прийшов у політичну науку з соціальної психології, отримав розвиток серед вчених Мічиганського університету. Автори соціально-психологічного підходу сформували ряд положень. Вони вважають, що на електоральну поведінку впливають наступні фактори: по-перше, більшості виборців властиве почуття причетності до певної партії (партійна ідентифікація). Цей показник є незалежним стосовно голосування. Функція партійної ідентифікації – допомогти виборцю впоратись з політичною інформацією і вяснити, за яку партію голосувати. По-друге, головним агентом партійної ідентифікації виступає сім'я, де й формується партійна лояльність. По-третє, партійна ідентифікація змінюється під впливом важливих суспільно-політичних проблем, що відображається на результатах виборів. По-четверте, хоча суспільно-політичні проблеми суттєво впливають на голосування, зміни у партійній ідентифікації є суцільно індивідуальними; частіше всього вони відображають «відсутність чи слабкість партійних симпатій батьків, відмінності між сімейними та особистими симпатіями з преференціями референтної групи». На основі цього положення одним з представників Мічиганської школи, Ф. Конвюсом була висунута концепція «нормального голосування». Порівняльні емпіричні дослідження свідчили про те, що соціально-психологічний підхід в цілому працює. Ця модель успішно використовувалась при вивченні поведінки виборців Західної Європи та США, а термін «партійна ідентифікація» став одним з найпоширеніших в дослідженнях електоральної поведінки. Особливого поширення даний підхід отримав у країнах з двопартійною системою (США та Великобританія). Найпоширенішим способом збору емпіричної інформації, який використовується представниками соціально-психологічного методу, були панельні соціологічні опитування, які дозволяли на великому кількісному та часовому масиві даних робити статистично вагомі висновки відносно взаємодії факторів голосування і прослідковувати його динаміку. Одночасно виявились й серйозні проблеми, що були пов'язані з особливостями даного методу. Крім проблеми техніки дослідження партійної ідентифікації та її впливу на голосування під питанням виявились і певні теоретичні положення. Так, зокрема, суперечки розгорілись навколо питання чи може виборець зразу ідентифікувати себе з кількома партіями (чи не ідентифікувати себе з жодною) і як він себе поводить у цьому випадку. Як працює партійна ідентифікація у країнах з багатопартійною системою, де існує багато соціополітичних поділів? Застосування даного методу в умовах багатопартійної системи виявилось проблематичнішим, ніж у двопартійній системі: адже якщо в такій країні виборець ідентифікує себе з партією А, то це ще не дає достатніх підстав визначити його ставлення до партій В, С, D. Недостатньо розробленою в рамках даного методу виявилась і проблема про негативну партійну ідентифікацію та її вплив на електоральний вибір. Ця проблема особливо актуальна для посткомуністичних суспільств, де саме така партійна ідентифікація притаманна більшості виборців. Послуговуючись даним методом не

вдалося достатньо переконливо пояснити такі явища як зміну структури ціннісних орієнтацій, індивідуалізацію соціального протесту, інтеграцію традиційних партій в систему влади та їх олігархізацію, слабку здатність партій адаптуватися до нових соціальних викликів і послаблення їх зв'язку з своєю соціальною базою, що спричинило індивідуалізацію політичної поведінки. Це виразилось не лише в падінні довіри виборців до політичних партій, але й у послабленні впливу партійної ідентифікації на результати голосування, а також у збільшенні кількості нестійких виборців. У якості інструменту, покликаного дати відповідь на ці та багато інших питань, з 1950-х рр. у електоральних дослідженнях стали використовувати теорію раціонального вибору, яку отримала особливо широке поширення в 1970 – 1990-ті рр.

СОЦІОЛОГІЧНЕ ОПИТУВАННЯ. Соціологічне опитування – метод збору первинної інформації – здійснюється шляхом діалогу між дослідником і респондентом у вигляді формальних запитань і відповідей. У соціологічному дослідженні використовуються різні види опитування. Основними критеріями їх класифікації є характер взаємодії між дослідником і респондентом (особистий чи знеособлений, очний чи заочний, індивідуальний чи груповий) і ступінь стандартизації процедури опитування. У найбільш загальному плані опитування зводяться до інтерв'ювання й анкетування. Звичайно, неможливо опитати абсолютно всіх виборців округу, щоб достеменно доповідатися про їх думки з тих питань, які цікавлять політтехнологів. Достовірні та статистично обґрунтовані дані можна одержати, опитавши й набагато менше число мешканців, важливо лише, щоб при цьому дотримувалися визначені вимоги так званої вибіркової сукупності. Тобто, щоб серед опитаних в обов'язковому порядку й у певних пропорціях знаходилися люди, розділені за статтю, віком, місцем проживання, рівнем освіти. Це називається репрезентативність.

СОЦІОЛОГІЧНІ ЗАКОНИ ДЮВЕРЖЕ. Закономірності взаємодії між партійною та виборчою системами, сформовані французьким соціологом М. Дюверже у вигляді трьох законів, які набули характеру наукової парадигми в соціології виборчих та партійних систем. *Перший закон.* Мажоритарна виборча система з голосуванням в один тур приводить до формування двопартійної системи. У основі цієї закономірності лежать дві причини. Перша полягає на тому, що в даній ситуації третя та всі інші партії виявляються слабо представленими в парламенті. Створюється ефект «недопредставництва». Друга причина має психологічний характер: виборець, зазвичай, намагається голосувати за того кандидата у депутати чи політичну партію, які мають вищі шанси перемогти на виборах. До цього їх штовхає страх втратити свої голоси. *Другий закон.* Становлення в тій чи іншій державі мажоритарної виборчої системи з голосуванням у два тури свідчить про те, що в ній утвердилась багатопартійна система. При цьому дані партії займають достатньо гнучкі позиції й схильні до компромісу та порозуміння між собою. У основі дії цього закону лежить той факт, що дана виборча система створює можливості участі в першому турі виборів всім партіям. Це й веде до формування багатопартійності. *Третій закон.* Пропорційна виборча система сприяє формуванню багатопартійної системи. При цьому партії відрізняються жорсткою внутрішньою структурою і незалежною один від одного позицією. Дана система сприяє широко розвинутій багатопартійності. Кожна партія за такої системи отримує реальну можливість мати своїх членів у парламенті, не вступаючи в коаліції з іншими партіями і не змушена вдаватись до тактики компромісів. Використовуючи дані узагальнення, можливо, варто припустити, що системи простої більшості сприяють виникненню двопартійної системи в культурно однорідних суспільствах і породжують більше партій там, де існують територіальні розмежування, однак єдиним підтвердженням цьому є країни з тривалою історією існування простої більшості з самого початку демократичної масової політики.

СОЦІОПОЛІТИЧНІ ПОДІЛИ. Основні соціально-економічні поділи суспільства, які визначають специфіку існуючої в державі партійної системи. Категорія «соціополітичний поділ» інтенсивно експлуатується в політологічній літературі, проте є далеко неоднозначною. У західноєвропейській літературі досить часто застосовують також поняття «cleavege», що загалом означає поділ, розлам. При цьому нерідко до нього додають – політичний, соціальний, структурний. Багато авторів користуються терміном соціальні поділи, розуміють під ними будь-які розмежування, які мають місце в суспільстві. До них відносяться конкретні суспільні групи, виокремлені на основі соціодемографічних критеріїв, таких, як раса, релігія, освіта. Предметом дослідження при цьому стає структура конкретного суспільства, а точніше – динаміка його змін, які ведуть до змін політичних. З огляду на це політологів цікавлять, насамперед ті соціальні зміни, які зумовлюють відповідні наслідки на політичній арені й істотним чином впливають на зміну домінуючого характеру міжпартійної конкуренції. Отже, мова йде лише про ті соціальні зміни, які мають політичні наслідки. Однак, коли відбувається стабілізація цих змін, то звичайно настає значна інерція і відпірність системи щодо соціальних впливів. Крім того, політична система може вибирати самостійно ті соціальні проблеми, яким вона надає політичного характеру. Особлива роль у цьому процесі належить партійній еліті. Соціальні поділи, концептуалізовані в категоріях групи, стають предметом політологічного аналізу, лише як частина більш загальної проблеми соціально-політичних змін. Доволі часто в політологічних дослідженнях зустрічається і термін «політичний поділ». Це вже чисто політологічна категорія, яка застосовується при аналізі різноманітних політичних проблем, що впливають на структуру політичної конкуренції та спосіб здійснення політики. Зазвичай характер та тривалість домінуючих політичних поділів визначають поведінку політичних еліт, зокрема партійної еліти. Прихильники такого «політологічного» підходу підкреслюють сильні автономні й творчі властивості політичної сфери в рамках соціального оточення. Однак, здатність вибіркової політизації соціальної сфери має свої межі. Політична система не може розвиватися абсолютно автономно поза логікою тих змін, які відбуваються в суспільстві. Сйоблом пов'язує дане поняття з процесом політизації чи лініями суспільного розмежування, які є джерелом конфліктів та політичної конкуренції. Поділ існує на основі прийнятої системи цінностей і переконань, що приводить до появи різних точок зору. Істон звертає увагу на те, що ці поняття відносяться і до характеристики системи цінностей та переконань, і до діяльності соціальних груп, а сам факт їх існування і є причиною політичного змагання. Алмонд і Верба вважають існування соціально-політичних груп фундаментальною основою ліберальної демократії. Категорія «соціополітичний поділ» є чимось на зразок синтезу обох способів підходу, явищем, яке поєднує соціальну структуру з політико-інституційним укладом. У політологічному аналізі важливо мати аргументи обох сторін. Поєднання цих двох підходів є досить складною проблемою – звідси дуже часто всі ті, хто нею займаються схильні до спрощення самої концепції – зведення даного поняття лише до поняття «соціального поділу» або до поняття «політичного конфлікту». Бартоліні та Маєр використовують поняття «соціополітичний поділ», який розуміють як явище, що поєднує соціальну структуру суспільства з існуючим у ньому політичним устроєм. Обидва автори розрізняють три взаємопов'язані рівні даного явища – емпіричний, нормативний та організаційний. Бартоліні і Маєр вважають, що термін «соціополітичний поділ» повинен вказувати на існування поділів у межах політичної спільноти, які містять в собі та об'єднують всі три рівні. Отже, саме політичні партії виступають найбільш дієвим інструментом політизації певних соціальних інтересів. Це не означає, що інші політичні організації (наприклад групи інтересів) не можуть представляти визначеного соціополітичного поділу, однак саме вони, звичайно, виступають інституціями, що політично оформлюють існуючий соціальний конфлікт. Якщо навіть інституційним виразом соціополітичного поділу виступають позапартійні організації, то вони не мають належного політичного представництва. Можна припустити існування достатньо простої

формули – що лише ті соціополітичні поділи та проблемні питання мають визначальний характер, які ділять істотні політичні партії в рамках конкурентної партійної системи. Лійпхарт виділяє сім основних протиріч, які впливають на формування політичних альтернатив у суспільстві: 1) у сфері соціально-економічних відносин, 2) релігійні, 3) культурно-етнічні, 4) між містом і селом, 5) щодо підтримки існуючого режиму, 6) у сфері міжнародної політики, 7) постіндустріальні. За оцінками Лійпхарта соціально-економічні протиріччя переважають у 84% демократичних систем, що існували в світі упродовж 1970 – 1980-х рр., всі ж інші протиріччя зустрічаються у 16 % демократичних систем. Еволюція соціально-економічного поділу, його зміна чи трансформація можуть бути результатом зміни структури суспільства, зміни характеру групової ідентичності чи зміни його організаційної структури. Може мати місце і збіг всіх цих трьох причин. Однак, зміна соціополітичного поділу загалом не повинна означати його ерозії чи заміни іншим. Традиційний соціополітичний поділ може існувати як спосіб існування політичної конкуренції, хоча його сучасний зміст може суттєво відрізнятися від початкового (наприклад, економічна сторона поділу ліві-праві).

СОЦІОПОЛІТИЧНІ ПОДІЛИ В 36 ДЕМОКРАТИЧНИХ КРАЇНАХ. У 36 демократичних країнах за період 1945–1996 рр. можна було спостерігати наявність наступних соціополітичних поділів: 1) соціально-економічного, 2) релігійного, 3) культурно-етнічного, 4) місто-село, 5) підтримки режиму, 6) зовнішньої політики, 7) постматеріальні цінності. У наведеній нижче таблиці показано, які соціополітичні поділи існують в кожній з 36 демократичних країн. Були виявлені відмінності між найпомітнішими поділами (В) і тими, які проявляються із середньою інтенсивністю (С).

Країна	Соціополітичні поділи							Кількість поділів
	1	2	3	4	5	6	7	
Фінляндія	В	С	В	С	С	-	-	3,5
Бельгія	В	В	В	-	-	-	-	3,0
Німеччина	В	В	С	-	-	-	С	3,0
Індія	В	В	С	-	С	-	-	3,0
Ізраїль	В	В	-	-	-	В	-	3,0
Італія	В	В	-	-	С	С	-	3,0
Нідерланди	В	В	-	-	-	-	В	3,0
Норвегія	В	В	-	С	-	-	С	3,0
Папуа-Нова Гвінея	В	С	В	-	-	С	-	3,0
Швейцарія	В	В	С	С	-	-	-	3,0
Франція	В	С	-	-	С	С	-	2,5
Японія	В	С	-	-	С	С	-	2,5
Португалія	В	С	-	-	С	С	-	2,5
Колумбія	В	С	-	С	С	-	-	2,5
Данія	В	С	-	С	-	С	-	2,5
Іспанія	В	С	В	-	-	-	-	2,5
Швеція	В	С	-	С	-	-	С	2,5
Коста-Ріка	В	В	-	-	-	-	-	2,0
Люксембург	В	В	-	-	-	-	-	2,0
Венесуела	В	В	-	-	-	-	-	2,0
Ісландія	В	-	-	С	-	С	-	2,0
Мальта	В	С	-	-	-	С	-	2,0
Маврікій	В	-	В	-	-	-	-	2,0
Ірландія	В	-	-	-	-	С	-	1,5

Ямайка	В	-	-	-	-	С	-	1,5
Великобританія	В	-	-	-	-	С	-	1,5
Канада	С	-	В	-	-	-	-	1,5
Тринідад	С	-	В	-	-	-	-	1,5
Австралія	В	-	-	-	-	-	-	1,5
Австрія	В	С	-	-	-	-	-	1,5
Ботсвана	В	-	С	-	-	-	-	1,5
Греція	В	-	-	-	С	-	-	1,5
Барбадос	В	-	-	-	-	-	-	1,0
Нова Зеландія	В	-	-	-	-	-	-	1,0
США	С	-	С	-	-	-	-	1,0
Багамські острови	С	-	-	-	-	-	-	0,5
Всього	34,0	16,5	9,5	4,0	4,0	6,5	2,5	77,0

Соціально-економічний поділ проявляється значною мірою майже у всіх демократичних країнах в період 1945–1996 рр. Релігійний поділ є представлений суттєвим чином в більш ніж половині 36 демократій. Культурно-етнічний вимір достатньо серйозно представлений у всіх дев'яти країнах, які характеризуються як плюралістичні. Відмінності між містом та селом існують у всіх демократичних системах, однак лише в кількох з них вони створюють проблемний вимір, та й то лише середньої значимості. Поділи на основі підтримки режиму та щодо зовнішньої політики не є представленими вище середнього рівня в жодній країні. Єдиною державою з показником високої значущості проблемного виміру заснованого на ставленні до зовнішньої політики є Ізраїль. Цей соціополітичний поділ відіграє тут значну роль з моменту окупації арабських територій в 1967 р. Постматеріальний поділ відіграє суттєву роль лише в кількох партійних системах. Даний факт пояснюється тим, що найрозвинутіші країни лише недавно досягли пост матеріальної стадії розвитку. Існуючі соціополітичні поділи є основною детермінантою формування в державі відповідної конфігурації партійної системи.

ТЕОРІЯ ЗГАСАННЯ КЛАСОВОГО КОНФЛІКТУ (СТИРАННЯ КЛАСОВОЇ РІЗНИЦІ). Одна з теорій у виборчій соціології, яка намагається пояснити зміну виборчої поведінки на сучасному етапі зменшенням гостроти класових суперечностей. Збагачення суспільства, – на думку її прихильників, – детермінує вирівнювання доходів різних соціальних груп (т.зв. нового середнього класу і робітничого класу) та якості їх життя, що зумовлює зміни в стилі політичної поведінки. Об'єктивно різниця стирається. Робітничий клас в результаті збагачення приймає цінності стилю життя середнього класу. Настає пом'якшення політичного конфлікту в суспільстві. На підтвердження тези про згасання класового конфлікту долучається в т.ч. і аргумент про послаблення класової орієнтації виборчої поведінки. Це означає, що класова приналежність не є сьогодні головною детермінантою виборчого рішення.

ТЕОРІЯ ЗМІНИ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ. Одна з теорій у виборчій соціології, яка намагається пояснити зміну виборчої поведінки на сучасному етапі зміною системи цінностей післявоєнного покоління, які мають інші інтереси, націлені на постматеріальні цінності. Можна трактувати це як ефект зростаючого економічного добробуту і особистої безпеки громадян. Засадничі економічні потреби залишилися забезпеченими, звідси й зростання уваги до нових політичних проблем. У результаті, виборча поведінка нових генерацій є відмінною від поведінки старших поколінь, які намагалися відстояти насамперед економічну безпеку. Описана теорія становить певну пропозицію, яка стосується способу інтерпретації соціальних змін, що відбуваються в постіндустріальних державах Західної Європи. Кожна з них звертає увагу на інший аспект трансформації,

намагаючись акцентувати увагу на саме цьому пункті суспільних змін. Можна спостерігати, очевидні суспільні зміни які є результатом багатьох взаємодоповнюючих джерел. Об'єднання цих теорій може спричинити створення більш придатної, повнішої моделі з'ясування соціальних та політичних змін. Можна, наприклад, стверджувати, що слабне традиційний зв'язок виборців з політичною партією в результаті збільшення соціальної мобільності в рамках масового суспільства чи в результаті «старіння» партійної системи. Ерозія традиційних соціальних поділів може означати, що багато суспільних груп відкриваються до нових політичних викликів і можуть вони бути мобілізованими через нові проблеми та ідеології. Якщо партія його приймає, то може виникнути новий уклад партійної мобілізації, який виражається в процесі змін виборчої лояльності (*realignment*). Поява процесу занепаду підтримки політичних партій (*dealignment*) може бути симптомом, хоча найчастіше тимчасовим, нестачі ефективних каналів виборчої мобілізації. Результатом цих явищ є більш підготовлений, незалежний виборець, який насамперед керується конкретними політичними проблемами і який визнає систему постматеріальних цінностей, зорієнтований на досягнення нових політичних цілей. Це загалом може спричинити виникнення нового укладу соціополітичних поділів.

ТЕОРІЯ КОГНІТИВНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ. Одна з теорій у виборчій соціології, яка намагається пояснити зміну виборчої поведінки на сучасному етапі якісними змінами в рамках масового суспільства. Її прихильники наголошують на тому, що рівень освіти зростає і з'являється багато нових джерел інформації, які й спричиняють зміни характеру політичної поведінки значної частини населення. Добре поінформований виборець вже не залежить від соціальних зв'язків чи партійної ідентифікації при прийнятті рішення під час голосування. Може він голосувати спираючись на власні знання політичних питань чи оцінці кандидата. Краще поінформовані й освічені громадяни можуть ініціювати певні рішення, які є безпосередніми викликами для існуючих політичних еліт. Когнітивна мобілізація означає, що виборці стають менш зацікавленими в утримуванні партійних та групових зв'язків, які в результаті цього слабшають. Крім того цей тип мобілізації означає, що певні соціальні групи, колись політично неактивні й соціально немобільні, здобули сьогодні доступ до джерел політичної інформації та приймають активну участь в політичному та виборчому процесі.

ТЕОРІЯ МАСОВОГО СУСПІЛЬСТВА. Одна з теорій у виборчій соціології, яка намагається пояснити зміну виборчої поведінки на сучасному етапі атомізацією (подрібненням) суспільства, що є наслідком процесу розвитку постіндустріалізму. На думку її прихильників соціально-економічні зміни суттєво послабили традиційні групові інституційні зв'язки в рамках суспільства. Динамічне зростання нового середнього класу зумовило те, що не інтегрується він ані в рамки буржуазних, ані інституційних структур. Експансія засобів масової інформації створила нові джерела політичної інформації. Цей тип змін є також пов'язаний з послабленням традиційних, інституційних форм лояльності. Так наприклад, церква і профспілки були чинниками, що мобілізували підтримку відповідно для правиці (церква) та лівиці (профспілки). У Голландії та Італії роль церкви та її мобілізаційні можливості на користь релігійних партій слабшають. В багатьох державах церква відмовилася від активної участі в політиці (наприклад Німеччина). Той самий феномен помічено відносно й профспілок. Ерозія торкнулася всіх традиційних зв'язків. У результаті виникає атомізоване суспільство. Громадяни виконують багато соціальних функцій, які зумовлюють нестабільність і зміну виборчої лояльності в рамках партійної системи. Нові виборці стають більш незалежними, піддатливими на різноманітні політичні виклики. Це все виникло в результаті послаблення групових соціальних зв'язків, які до того зв'язували суспільство.

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ. Одна з теорій у виборчій соціології, яка намагається пояснити зміну виборчої поведінки на сучасному етапі зростанням рівня соціальної та фахової мобільності населення. У деяких державах дані зміни наступили в істотно короткий проміжок часу, спричинивши те, що нові генерації мають іншу соціальну позицію ніж генерація їх батьків. Як аргументи використовуються наступні: занепад фермерського сектору та зростання сектору послуг і громадського сектору. Процес урбанізації та соціальної мобільності послаблює традиційні класові та економічні форми виборчої лояльності. Додаткові лінії класового поділу послаблюються динамічним зростанням середнього класу. Новий середній клас знаходиться у двозначній економічній ситуації. З однієї сторони він добре матеріально забезпечений, а з іншої – стоїть перед тими самими проблемами, що й робітничий клас, стараючись забезпечити собі безпеку (і не лише економічну) через самоорганізацію в рамках профспілок (процес юніонізації). Ця ситуація спричиняє між іншим послаблення класових механізмів голосування; соціальна і фахова мобільність спричиняє зменшення традиційних класових поділів (так само як у випадку теорії згасання класового конфлікту).

ТЕОРІЯ СТАРІННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ. Одна з теорій у виборчій соціології, яка намагається пояснити зміну виборчої поведінки на сучасному етапі т. зв. явищем старіння партійної системи. Вони стверджують, що традиційна база підтримки партійних систем в державах Західної Європи стабілізувалася ще в 30-х рр. ХХ ст. З плином часу партійні системи почали «старіти». Нові покоління виборців щораз менше були зацікавленими в традиційних партійних зв'язках, які колись були основою формування бази партійної підтримки. Деякі автори пов'язують це із явищем «старіння» самих політичних партій, що ніби то пов'язано з існуванням циклів розвитку партійної системи. У такій ситуації «омоложення» партійної системи чи явище зміни виборчої лояльності є способом пристосування партій до нових політичних реалій. Прихильники цієї теорії не говорять про революційні зміни в демократичній політиці, а швидше про щось подібне до біологічного процесу, який змушує партії адаптуватися до нового політичного середовища, що є обов'язковою умовою їх виживання.

ТЕОРІЯ ТОРГІВ. Теорія, яка пояснює процес формування партійних коаліцій. Н. Лейзерсон звернув увагу на те, що в процесі формування коаліції домінує найсильніша політична партія. Якщо партія-переможець не здобуває абсолютної більшості в парламенті, то може її здобути за допомогою одного чи двох союзників. Партії-переможці при цьому змушені будуть поступатися частиною своїх результатів на користь союзників. Таким чином, партії-переможці зацікавлені у торгах з меншою кількістю їх учасників, які можуть забезпечити бажаний результат при мінімальних поступках за максимально короткий термін. Однак на практиці ця теорія часто не спрацьовує з огляду на невисоку схильність сильних партій до компромісів. В. Гамсон і В. Рікер також стверджують, що в звичайних умовах переважають ті варіанти коаліції, які об'єднують мінімальну перевагу при формуванні парламентської більшості. Вони називають її коаліцією мінімального розміру. Порівняно з мінімально виграшною коаліцією тут обов'язковою умовою є наявність мінімально можливої кількості мандатів, які дають можливість формувати (чи контролювати) парламентську більшість. При тому багато авторів говорять про недостатність лише кількісного обрахунку при формуванні правлячих коаліцій. Вони справедливо вказують на те, що ряд великих партій готові до формування коаліцій не зі всіма політичними силами і частіше готові зайняти позицію лідера опозиції, ніж позицію учасника нестабільного уряду.

ТИПИ СОЦІОПОЛІТИЧНИХ ПОДІЛІВ. На підставі висновків багатьох дослідників можна виділити чотири основні соціополітичні поділи, які становлять основні лінії політичних конфліктів. Оцінка їх важливості є в певному сенсі результатом суб'єктивної оцінки дослідника. Однак таким об'єктивним чинником, який дає підстави говорити про

важливість того чи іншого соціополітичного поділу, може виступати факт існування істотних політичних партій, що є виразниками інтересів сторін конфлікту. Якщо партія активно бере участь в урядових переговорах, має вплив на зміст державної політики і виступає як організаційний вираз конкретного соціополітичного поділу, то даний поділ можна визнати за політично важливий, а до таких відносять соціоекономічний (класовий), релігійний, культурно-етнічний, поділ центр-периферія.

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВИБОРЧУ (ЕЛЕКТОРАЛЬНУ) ПОВЕДІНКУ.

Фактори, що впливають на поведінку виборців поділяються на: демографічні (вік, стать, приналежність до певного покоління, гендерні); соціально-економічні (приналежність до певної соціальної групи, соціальна мобільність, економічна кон'юктура); соціально-культурні (віросповідання, етнічна приналежність, освіта, тип культури). Загалом всіх їх можна поділити на «важливі» та «кон'юнктурні», що дозволяє виявити закономірності в проведенні виборів. На основі соціологічних досліджень прийнято розрізняти три типи факторів, що суттєво впливають на характер голосування: віросповідання, незалежність у роботі, та – меншою мірою – майновий стан. Практика виборчих кампаній підтверджує положення про те, що виборчий марафон виграє не той, у кого більше грошей, а той у кого більше знань стосовно факторів, які впливають на поведінку людей у процесі виборчої кампанії та, звичайно, професійної майстерності у використанні цих знань задля забезпечення перемоги.

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Навчально-методичний посібник
для студентів спеціальності «політологія»
(освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр»)

Укладач – д. політ. н., проф. Монолатій І. С.

Навчально-методичний посібник з курсу «Соціологія політичних партій» містить пояснювальну записку, тематичну структуру курсу, перелік питань, які розглядаються у рамках лекційних та семінарських занять, основні поняття, перелік доповідей та повідомлень, програмові вимоги, рекомендовану основну та додаткову літературу, термінологічний словник.

Соціологія політичних партій: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «політологія» (освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр») / Монолатій Іван Сергійович (укл.). – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. – 46 с.